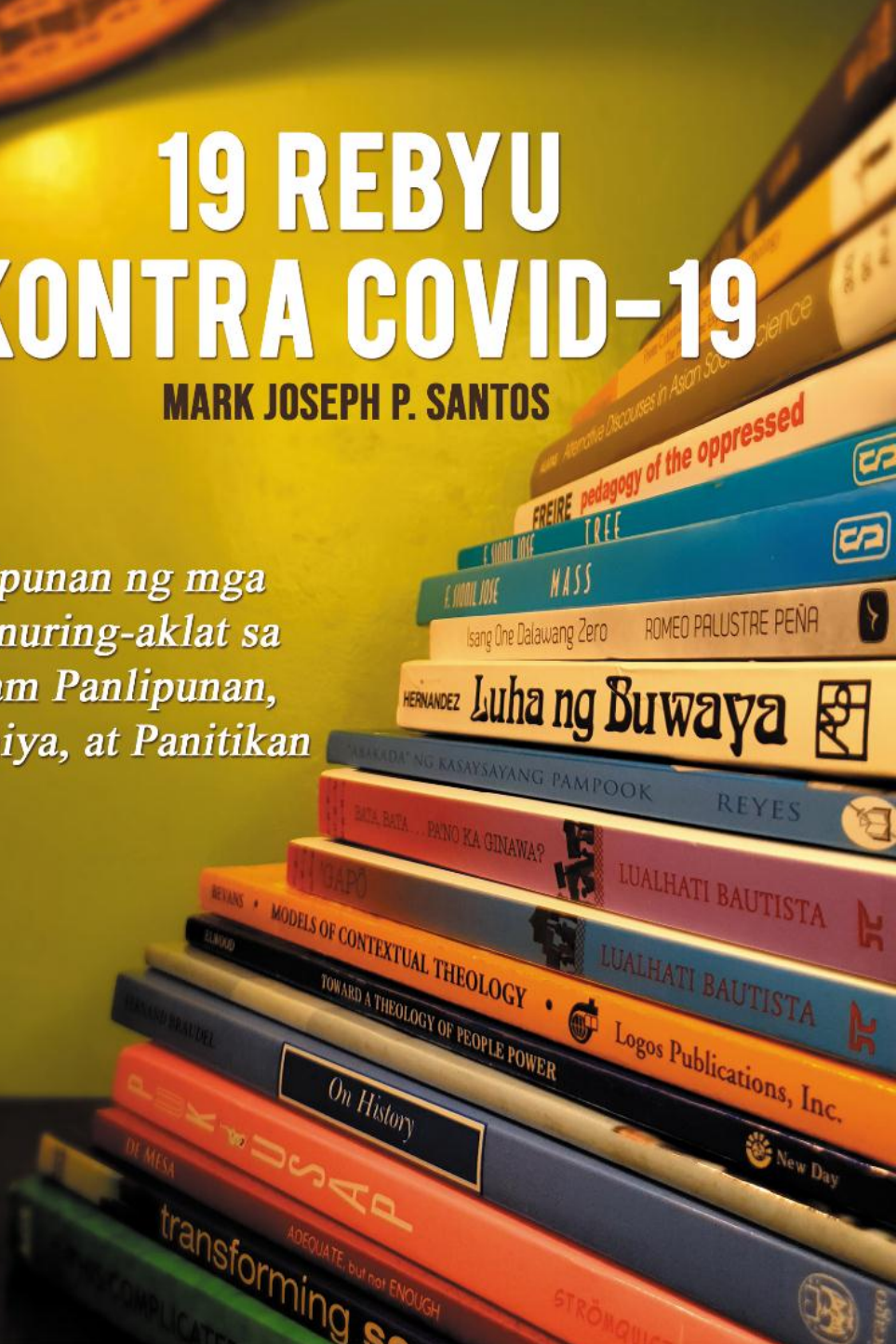

19 REBYU KONTRA COVID-19

MARK JOSEPH P. SANTOS

*Kalipunan ng mga
Panunuring-aklat sa
Agham Panlipunan,
Teolohiya, at Panitikan*

APENDISE II

Pagtatampok sa Akademikong Rebyu ng mga Aklat ng *Saliksik E-Journal*: Mga Daloy at Tunguhin sa Talastasang Pilipino

Axle Christien Tugano

Department of Social Sciences

University of the Philippines Los Baños

Sa kabila ng napakaraming aklat na inilalathala taun-taon, sa iba't ibang disiplina, perspektiba, at pananaw, siya namang hindi lipos ang mga naililimbag, kung hindi man, naisusulat na mga akademikong rebyu ng mga aklat o panunuring-aklat. Mahalaga ang ginagampanang papel ng mga panunuring-aklat sa talastasang pantao at lalo na sa akademiya. Hindi lamang ito isang simpleng paglalahad sa nilalaman ng aklat, bagkus higit nitong kinapapalooban ang mga kritikal na pagpapasya, pagkilatis o pagsusuri, at pag-apuhap ng mga kaalaman mula sa binasang mga akda patungo sa pagbubuo at kapakinabangan ng bayan o sariling talastasan.

Noon pa man, matibay ang aking naging antisipasyon hinggil sa talamak na pagbibigay ng kahulugan ng karamihan sa panunuring aklat. Tila gayundin ang tunguhin nito sa depinisyong ibinigay ng *University of Southern California* (2021) hinggil sa panunuring aklat, "...it is a thorough description, critical analysis, and/or evaluation of the quality, meaning, and significance of a book, often written in relation to prior research on the

topic.¹ Tradisyunal ang pagtrato – deskriptibo, pagbibigay ng analisis, at paghahatol. Idinagdag pa nga kung minsan na ang isang “tunay” na akademikong rebyu diumano ay nailalagom at naipapaliwanag na sa 500 hanggang 2,000 mga salita.² Ang ganitong istandard at panuntunan ay tipikal na nababanaag sa ilang mga refirado, *de-indexed*, o *de-Scopus* na dyornal. Samakatuwid, dahil sa limitasyon at itinakdang parametro, posibleng mabalaho ang pagrerebyu sa mga aklat. Higit na masaklap, ang kabawasan ng samu’t saring analisis hinggil dito. Kaya’t hindi rin nakapagtataka kung bakit tila bumulusok sa kalat-kalat na dyornal ang mga panunuring aklat na tila idinulot lamang ng ipinilit na pagpupugay, pambobola, at pagtataas (*praising*) ng ilang mga rebyuwer sa kanilang “binasang” mga akda.³ Masalimuot ang ganitong uri ng pagrerebyu. Sa minsang tinuran ni Zeus Salazar (2021), iginiit nito na naglilipana rin sa akademiya ang pagkakaroon ng mga *dishonest review* sa ilang mga kumplikado at teoretikal na aklat. Tinurol ni Salazar ang ilang isyu ng pagrerebyu. Nariyan diumano ang nagrerebyu ng isang kabanata lamang (nang hindi man lang nababasa ang buong aklat). Gayundin ang kakulangan o kawalan ng pagbubuod bago gawan ng isang *critique* ang aklat.⁴ Bilang resulta, naglalaho ang esensiya ng kawastuhan ng isang akademikong rebyu.

Ako man, sa mumunting panahon ng aking pag-aaral ng Kasaysayan sa antas ng kolehiyo, sinukuban din naman ng tradisyunal na kaalaman patungkol sa panunuring aklat. Minulat sa paulit-ulit at siklikal na daloy nito mula sa tinurang “sistematikong” pormat – mula sa Introduksiyon, Tungkol sa May-Akda, Buod o Nilalaman (bawat kabanata pa nga), mga Kalakasan at Kahinaan ng Aklat, Konklusyon, at ilang mga Rekomendasyon.⁵ Konstant ang pagrerebyu na tila bagang walang

¹ University of Southern California, “Organizing Your Social Sciences Research Paper” *USC Libraries*, 2021, <https://bit.ly/3lIOE8G>.

² USC, *Organizing Your Social Sciences Research Paper*.

³ Karen Tracy, “Constructing an Academic Book Review”, *Human Studies* 20, blg. 1 (1997): 117.

⁴ Komunikasyon kay Zeus Salazar sa e-mail (2021, Enero). Iginiit ni Salazar na ang ganitong uri ng pagrerebyu ay hindi maaaring ikumpara sa mga tunay na panunuring-aklat at panunuring-artikulo, higit lalo hindi sa antas ng mga rebyu.

⁵ Karaniwang *bulleted* o *Roman Numeral* ang pormat o templeyt ng mga kinamulang pagrerebyu. Malayung-malayo ito sa natutuhang panunuring-aklat matapos ang taong 2015. Kinamulatan ang sistemang *mala-echoing* na uri ng pagrerebyu. Ibig sabihin, kung ano ang sinabi ng

kalayaang tutulan o ikulong lamang ang talastasan sa pamamaraang nagtatakalay ng kaalaman mula sa mga akda. Halimbawa, dahil nga sa idinikta ng mga templeyt, paano lalagyan ng *Kalakasan* at *Kahinaan* ang isang rebyu kung wala naman talagang kalakasan o kahinaan man lang ang isang aklat o *Rekomendasyon* kung hindi naman ito talagang karekorekomenda? Ipipiliit ba ng mga rebyuwer na hanapan ng *kalakasan*, *kahinaan*, o *rekomendasyon* ang isang aklat sa ngalan na matugunan lamang ang idiniktang pormat ng panunuring aklat? Ito marahil ang nagiging dahilan kung bakit ganoon ang naging tunguhin ng talastasan sa pagbabasa/pagrererebyu ng mga aklat sa maagang kamalayan ng mga mag-aaral.

Kung gayon, kinakailangang kumalas at umalpas sa ganitong mababaw at limitadong kalidad ng pagrererebyu ang kasalukuyang henerasyon ng mga mag-aaral (lalo na sa agham panlipunan). Ang ideyal na pagrererebyu sa mga aklat ay hindi lamang isang simpleng pag-uulit (*echoing*) ng mga nabanggit nang punto at nilalaman. Bagkus, kinakailangang mahanapan ito ng diwa at lawak at higit sa lahat, kaambagan at kapakinabangan lalo na sa talastasang Pilipino.

Sa ganito ko personal na nakikita ang samu't saring daloy at tunguhin ng *Saliksik E-Journal* sa pagpapayaman ng talastasang Pilipino. Itinuro nito sa akin ang makabago at binagong sistema ng kinamulatang pagrererebyu sa mga aklat o kabanata ng aklat. Makikita ang ganitong pagtrato sa mga nailimbag kong mga rebyu sa refiradong dyornal.⁶ Sa

may-akda at nilalaman ng aklat ay siya ring dapat mababasa sa mga rebyu. Kaya noong mga taong pagkatapos ng 2015, ikinagulat ang tinuran kong “makabagong” uri ng panunuring-aklat. Lalo na ang pagkakaroon ng mga teoretikal at kritikal na paghihimay sa buong akda. Nariyan pa nga ang pagkabatid na maari palang magkaroon ng talasanggunian ang isang panunuring-aklat na noo’y buong akala’y eksklusibong irerebyu lamang ang isang aklat – paggamit ng ibang literatura bilang panusog, pagkomenda, at pagtutol sa binabasang akda.

⁶ Axle Christien Tugano, “Paglapat ng Istorya sa Dalumat ng Ugnayang Pilipinas at mga Asyanong Bansa”, *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* 1, blg. 2 (2018): 57-75, rebyu sa Ambeth Ocampo, *Looking Back 4: Chulalongkorn’s Elephants: The Philippines in Asian History* (Mandaluyong City: Anvil Publishing, Inc., 2011); Axle Christien Tugano, “Ugnayang Tsino’t Pilipino sa Buhay at Kamatayan: Isang Panimulang Pagbalangkas”, *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* 2, blg. 1 (2019): 66-83, rebyu sa Donna Mae Arriola at Eleonor Marie Lim, “Angels and Dragons in the Manila Chinese Cemetery”, nasa *Himlayan, Pantiyon, Kampo Santo, Sementeryo: Exploring Philippine Cemeteries*, ed. Grace Barretto-Tesoro, 41-80 (Quezon City: The University of the Philippines Press, 2016); at Axle Christien Tugano, “Ugnayang Australia at Pilipinas: Mga Natatanging Gunita ng *Diaspora* at Rebolusyong Pilipino”, *Tala Kasaysayan: An Online Journal of*

kabuuan ng artikulong ito, maliban sa pagtatampok at pagsasakasaysayan ng dyornal, makikita rin kung paano ito naiiba at natatangi. Ayon kay Vicente Villan (2021) ng U.P. Diliman Departamento ng Kasaysayan, isa sa mga katangian ng dyornal ay upang palawigin ang rebyu sa mga aklat na mayroong elaborasyon sa puntong nais na bibigyang diin.⁷ Walang dudang bukod sa sistematiko ang isyu, tematiko rin ang pag-aapuhap nito sa mga paksang pinag-aaralan at itinatampok (makikita ang detalyadong pagpapaliwanag sa mga susunod na bahagi). Gayumpaman, lantarang sinasagot ng dyornal ang paratang ng iilang kritiko sa *Pantayong Pananaw* bilang isang mayopikong pananaw na eksklusibong pinag-aaralan lamang ang sariling kasaysayan at kalinangan. Umaangkin din ng kaisipang labas ang *Pantayong Pananaw* hangga't magagamit ito sa pagbubuo ng sarili/kabuuang pangkalinangan. Isang patunay rito ang pagrerebyu sa mga banyagang literatura at babasahin na sinisikap hanapan ng kabuluhan at kapakinabangan sa talastasang F/Pilipino.

Ang Panunuring-Aklat sa mga Refiradong Dyornal sa Wikang F/Pilipino

Sa bansang Pilipinas, marhinalisado ang mga dyornal na naisusulat sa wikang F/Pilipino. Limitado ang eksposyur ng mga artikulong nasa wikang F/Pilipino sa *social media* dahil kalimitan sa mga ito ay hindi nagtataglay ng *Digital Object Identifier* (DOI) o permanenteng kodigo na nagiging pagkakakilanlan ng isang limbag na pag-aaral. Dahil sa wala nga itong DOI *number*, hindi maitatanghal ang mga artikulo sa mga pinakamalaking *database* ng siyentipikong dyornal katulad ng *Thomson Reuters Web of Science (WoS)*, ang *Elsevier's Scopus*, at *Google's Scholar Citation*.⁸ Gamit ang mga nabanggit na *database*, mababatid ng mga iskolar at manunulat ang detalyadong impak ng kanilang mga pag-aaral. Sa pamamagitan ng *h-index* at *uo-index*, masisilayan kung gaano kalakas ang idinulot o impak ng isang pag-aaral batay sa bilang ng mga *citations* nito

History 3, blg. 2 (2020): 119-135, rebyu sa Renato Perdon, "First Filipino Settlement", nasa *Connecting Two Cultures: Australia and the Philippines*, awt. Renato Perdon, 57-74 (Sydney, Australia: Manila Prints, 2014).

⁷ Komunikasyon kay Vicente Villan sa e-mail (2021, Marso 21).

⁸ Gnana Bharathi, "Methods Employed in the 'Web of Science' and 'Scopus' Databases to Effect Changes in the Ranking of the Journals", *Current Science* 105, blg. 3 (2013): 300.

mula sa iba pang mga artikulo o dyornal.⁹ Ito rin ang nagiging batayan minsan kung bakit nahuhumaling ang karamihan sa atin na sumulat – lalo na sa wikang Ingles.

Sa ganang ito, tila nagiging dayuhan tayo sa sarili nating wika. Tila bago, natatangi, o kamangha-mangha ang isang tao kung sumulat ng pananaliksik gamit ang wikang F/Pilipino. “Wow, ang lalim ng mga Tagalog”, ang kadalasang wika sa akin kapag nababasa ng iilan ang aking mga limbag na artikulo. Ang ganitong engkuwentro ng kamangmangan sa sariling wika ay talamak na nangyayari sa akademiya. Dahil sa marhinalisado at hindi “natural” ang pagtangkilik sa wikang F/Pilipino, salat ang mga Pilipino sa mga limbag na pag-aaral na nasusulat sa wikang sarili. Isang malinaw na halimbawa sa ganitong reyalidad ay nabanggit ni Syed Farid Alatas (2020) ng *National University of Singapore*. Ani niya:

It is paradoxical that in our own countries... people are reluctant to publish in their own languages. Because they are not rewarded for publishing in their own languages... Because there are hardly any journals – in Malaysian and Indonesian, and probably it’s the same thing as far as Tagalog is concerned – which are highly ranked. And therefore you don’t get as much credit for publishing in those languages in the local journals as you do in publishing in international journals. So until the reward system is changed or altered, we’re not gonna able to resolve such problems. And it requires not only our pushing but it also requires changes on policies. So maybe something we can do is talk to, a sort of exert pressure on our Ministries of Education.¹⁰

Tinumbok ni Alatas ang karupukan ng mga Pilipino sa paggamit ng wikang F/Pilipino sa pakikipagtalastasan. Ibinida muli nito ang bansang Hapon, halimbawa, na walang kaso roon kung maglimbag ang mga iskolar (lalo na sa agham panlipunan) sa mga lokal o sa pandaigdigang dyornal man. Hindi ito nagiging daan sa diskriminasyon sa pagitan ng mga iskolar

⁹ Jerry Jacobs, “Journal Rankings in Sociology: Using the H Index with Google Scholar”, *The American Sociologist* 47, blg. 2/3 (2016): 192.

¹⁰ Syed Farid Alatas, “Rizal’s Sociology of Colonial Society”. Lekturang *Alternative Sociologies, Counter-Sociologies: Jose Rizal and Pandita Ramabai Saraswati’s Contributions to Sociological Theory* (Department of Sociology and Anthropology and Anthropological and Sociological Initiatives of the Ateneo Seminar Series on the Web, 2020).

na Hapones.¹¹ Sa madaling salita, walang kaso roon kung saang dyornal nagsusulat ang mga iskolar. Hindi tulad ng Pilipinas, malaking isyu ito. Ang ilan sa mga unibersidad ay nagpopromowt lamang ng kanilang kaguruan kapag ito ay nakapaglimbag sa de-*Scopus indexed* na dyornal halimbawa – at malamang ito ay nasa wikang Ingles. Gayundin, para sa iilan, ang pagsusulat gamit ang wikang F/Pilipino sa lokal na mga dyornal ay tila hindi katanggap-tanggap.

Ano ang implikasyon nito? Mapag-iiwanan ang mga Pilipino. Dahil sa labis na pagkahumaling sa wikang banyaga bilang inisyal na motibasyon ng pagsusulat, walang duda na magiging salat din tayo sa mga babasahing nasusulat sa wikang sarili sa hinaharap. Katulad ng mga aklat at dyornal, ito rin ang kinasasapitan ng ilang mga panunuring-aklat. Kasabay ng limitadong dyornal na nasa wikang F/Pilipino ay siya ring kasalatan ng mga panunuring-aklat na nasusulat sa sariling wika.

Sa akademiya at talastasang Pilipino, iilan lamang sa mga dyornal ang naglalabas ng mga panunuring-aklat na nasa wikang F/Pilipino. Kabilang sa “iilang” ito ay ang *Malay Journal* ng Pamantasang De La Salle. Nagsimula na itong maglabas ng isyu simula pa noong dekada 1980. Ito ay isang multi at interdisiplinaryong dyornal sa Araling Filipino ng nasabing pamantasan.¹² Sa parehong institusyon, sumibol ang *Dalumat E-Journal* bilang repositoryo ng pananaliksik at pag-aaral sa Humanidades, Agham Panlipunan, Pilosopiya at Agham.¹³ Taong 2010 nang lumabas ang unang edisyon ng dyornal.¹⁴ Bagama’t selektibo rin ang paglalabas nila ng mga isyung kinalalakipan ng mga panunuring-aklat.

Samantala, taong 2016 naman unang inilabas ng Pamantasang Ateneo de Manila ang *Katipunan: Journal ng mga Pag-aaral sa Wika, Panitikan, Sining, at Kulturang Filipino* bilang isang opisyal na dyornal na naglilimbag ng mga pananaliksik na nagsusulong ng intelektuwalisasyon ng

¹¹ Syed Farid Alatas, *Alternative Discourses in Asian Social Science: Responses to Eurocentrism* (California: Sage Publications Inc., 2006), 191.

¹² De La Salle University (DLSU), “Malay Research Journal” *De La Salle University*, w.tna, <https://bit.ly/38Q8ULd>.

¹³ DLSU, “Mga Patnugot” *Dalumat: Multikultural at Multidisiplinaryong E-Journal sa Araling Filipino*, w.tnb, <https://bit.ly/3qUeDFq>.

¹⁴ Komunikasyon kay Rhoderick Nuncio sa e-mail (2021, Marso 17).

wikang F/Pilipino at pagpapahalaga sa wikang F/Pilipino.¹⁵ Dalawang taon pagkatapos, taong 2018 nang unang lumabas ang *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* ng Unibersidad ng Santo Tomas (UST) bilang isang bilinggwal na dyornal sa Kasaysayan na tumutuon sa iba't ibang sangay nito katulad ng Kasaysayang Pulitikal, Kasaysayang Kultural, Kasaysayang Diplomasya, at marami pang iba.¹⁶ Kahanga-hangang sa kabila ng paggamit nila ng wikang Ingles bilang opisyal na wika ng dyornal, tinatanggap pa rin nila ang mga artikulong naisusumite gamit ang wikang F/Pilipino. Naging aktibo rin sila sa pagtanggap ng mga panunuring-aklat na nasa wikang F/Pilipino.¹⁷

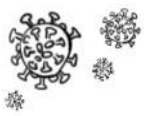
Ang unang tatlong banggit na pamantasan sa itaas ay walang dudang nagsusulong ng talastasang Pilipino. Sinikap na punan at matugunan ang pagpapayabong ng Araling Pilipino o anumang kaugnay na disiplinaryang nag-aaral sa kultura, kasaysayan, at kalinangan ng mga Pilipino. Sa *Asian Center* ng U.P. Diliman, nagkaroon noong 2019 hanggang 2020 ng isang plano at proyektong bumuo ng isang opisyal na dyornal na magiging repositoryo ng mga gradwadong pag-aaral at pananaliksik tungkol sa Araling Pilipino. Isang kabalintunaan marahil ang pagkakaroon ng programang *Philippine Studies* ngunit walang opisyal na dyornal ang susukob sa magiging ambag ar tunguhin nito. Ang ganitong inisyatiba ay sinimulan namin ng ilang mga kasamahan sa programa ngunit nananatili pa ring proyekto hanggang sa ngayon na inaasahang maisasakatuparan sa lalong madaling panahon.¹⁸ Gayumpaman, kasama rito ang paglalakip ng mga isyung kinasasangkutan ng mga panunuring-aklat hinggil sa Araling Pilipino at mga kaugnay na disiplina- na hangga't maaari ay maisulat sa wikang F/Pilipino.

¹⁵ Ateneo de Manila University, "Focus and Scope" *Katipunan: Journal ng mga Pag-aaral sa Wika, Panitikan, Sining, at Kulturang Filipino*, w.tn, <https://bit.ly/3vvxI4h>.

¹⁶ University of Santo Tomas, "About the Journal" *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History*, w.tn, <https://bit.ly/30RJDLI>.

¹⁷ Cf. tala blg. 6, mga limbag na artikulo ni Tugano. Kasamang nailabas sa kanilang mga isyu ang Romel Misa, "Ang Paglalakbay sa Ibayo: Isang Pagtalakay sa *Palanyag to Parañaque: A History ni Dulce Festin-Baybay Bilang Isang Kasaysayang Panglokal*", *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* 2, blg. 2 (2019): 227-234, rebyu sa Dulce Festin-Baybay, *Palanyag to Parañaque: A History* (Parañaque City, 2001).

¹⁸ Unang napag-usapan sa *Asian Center* ang ganitong plano kasama sina Marc Vanguardia, Jun Valila, at Dr. Noel Christian Moratilla, aming guro. Bagama't naiharap na ang proyekto kay Dekano Dr. Joefe Santarita, umaasang maisasakatuparan sa hinaharap ang mga napag-usapan.

Nakakatuwang sapantahain na tila lumalakas at tila ipinagpapatuloy ang talastasang Pilipino sa paglitaw ng iba't ibang dyornal partikular na ang mga panunuring-aklat na nasa wikang F/Pilipino. Bagama't iilan lamang ang mga ito sa aking mga nabanggit, maaaring mayroong makaligtaan at walang nalalaman sa mga dyornal na umiiral katulad nito. Sa inisyal na kabatiran at personal na paglilitis, tinupad ng *Saliksik E-Journal* ang pagkakaroon ng konsistent na pag-aambag sa talastasang Pilipino. Lalo na sa pinapaksa ng pag-aaral na ito, konsistent ding tinuguan ang paglabas ng mga panunuring-aklat na nasa wikang F/Pilipino sa bawat isyu nito. Maaasahan sa susunod na bahagi ang pagsasakasaysayan sa dyornal na ito na mayroong tuon sa daloy at tunguhin nito.

SALIKSIK E-JOURNAL: KASAYSAYAN AT KABULUHAN

Katulad ng napag-usapan namin ng kasamang Mark Joseph Santos (2021), bukod tangi ang *Saliksik E-Journal* sa mga pinagpapasahan naming mga dyornal ng pananaliksik sapagkat wala itong kinakabitang akademikong institusyon katulad ng mga paaralan o unibersidad.¹⁹ Samakatuwid, isang nagsasariling dyornal ang *Saliksik* ngunit mababakas dito ang mga diwa at lawak pagdating sa pagbaybay ng kalinangan at kasaysayang Pilipino. Bilang pansariling pagtatatwa, hindi pagmamalabis ang pagtatampok sa dyornal na ito. Bagkus, sa ganang panunuring-aklat ang pinag-uusapan sa artikulong ito, walang iba, liban sa dyornal na ito, ayon sa aking nalalaman sa ngayon, ang nabanaagan ko ng konsistent na paglabas ng mga isyu ng mga panunuring-aklat na nasa wikang F/Pilipino.

Maikling Kasaysayan ng Dyornal

Iniluwal ng Bahay-Saliksikan ng Kasaysayan (BAKAS) ang *Saliksik: Saysay ng Salaysay E-Journal*. Ang BAKAS ay isang grupo sa kasaysayan na

¹⁹ Personal na komunikasyon kay Mark Joseph Santos (2021, Pebrero).

kumikilala at nagpapaibayo sa *Pantayong Pananaw at Bagong Kasaysayan*.²⁰ Bagama't una itong binuo ni Dr. Zeus Salazar, Ama ng *Pantayong Pananaw* noong 1985 sa Alemanya, naging tagapagtaguyod din sina Agnes Urban-Mendoza, Nilo Ocampo, Jaime Veneracion, at Evelyn Miranda.²¹ Pagkatapos buuin ang BAKAS, naglathala ito ng samu't saring publikasyon at ang *Saliksik* nga ang pinakabagong publikasyong seryal ng samahan.

Nagsilbing *refereed e-journal* ang *Saliksik* mula nang maitatag ito/matapos ang inawgyural na taon nito noong 2012 nina Salazar, Jaime Tiongson, at Lorenz Lasco. Ayon kay Atoy Navarro (2021), ang nagsisilbing Tagapamahalang Patnugot ng dyornal, matagal nang napag-usapang maglabas ng dyornal ang BAKAS matapos mahinto ang paglabas ng serye ng monograp nito.²² Kinalaunan lamang pumasok si Navarro sa *Saliksik* pagkatapos ilatag nina Salazar, Tiongson, at Lasco ang pundasyon ng dyornal. Unang lumabas bilang isyu ang *Tomo 1, Bilang 1* na walang ibang laman liban sa mga pagpapakilala sa dyornal.

Naitampok din bilang Lupon ng mga Patnugot ng dyornal ang mga kilalang historyador, siyentista, at iskolar sa larangan ng Kasaysayan, Agham Panlipunan, at iba pang mga kaugnay na disiplina. Kabilang sa lupon sina Enrico Azicate ng *Manchester Medical School-Salford*, United Kingdom; Dr. Kenneth Bauzon ng St. Joseph's College, New York; Dr. Oscar Campomanes ng Pamantasang Ateneo de Manila; sina Dr. Ernesto Constantino, Dr. Prospero Covar, Dr. Milagros Guerrero, at Dr. Armand Mijares ng Unibersidad ng Pilipinas Diliman; Felipe de Leon Jr. ng *National*

²⁰ Samahan na binuo noong 2002 na naglalayong makapagbigay ng pagsasanay sa mga guro ng agham panlipunan. Taong 2004 nang pormal itong buuin upang isulong ang mga kaisipan ni Zeus Salazar. Sa pangkalahatan, may tatlong layunin ang BAKAS: (1) ipalaganap ang Bagong Kasaysayan o Bagong Historiograpiyang Pilipino at ang "Pantayong Pananaw" o mga pananaw na Pilipino sa pagsusulat at pagpapahalaga ng kasaysayan ng Pilipinas at sa lahat ng may kaugnayan sa kasaysayang Pilipino; (2) tulungan ang mga guro at mga mag-aaral na mahasa ang kaalaman at kasanayan sa pagtuturo, pagsusulat ng mga pananaliksik, at publikasyon; at (3) magsagawa ng mga proyektong magpapalaganap ng kapantasang Pilipino sa wikang F/Pilipino na hindi lamang nalilimitahan sa mga libot-panayam, mga kumperensiya, pananaliksik, at mga publikasyon. Cf. "Ukol sa mga Tagapaglathala: Ang Bakas, Inc. – Bahay Saliksikan sa Kasaysayan at ang Pila Historical Society Foundation, Inc." Nasa *Ang Saysay ng Inskripsyon sa Binatbat na Tanso ng Laguna*, eds. Ma. Carmen Peñalosa at Zeus Salazar (Lunsod Quezon at Pila, Laguna: Bagong Kasaysayan, Inc. at Pila Historical Society Foundation, Inc., 2010), 508.

²¹ Bagong Kasaysayan, "Bahay-Saliksikan ng Kasaysayan (BAKAS) at SALIKSIK: Saysay ng Salaysay E-Journal", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 1 (2012a): 1.

²² Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (2021, Marso 24).

Commission for Culture and the Arts; Dr. Jose de Mesa ng Pamantasang De La Salle; Dr. Reynaldo Ileta ng *National University of Singapore*; Dr. Lily Mendoza ng *Oakland University*; Alberto Muyot ng Departamento ng Edukasyon; Dr. Jesus Peralta ng Pambansang Museo ng Pilipinas; Dr. Jean-Paul Potet ng *Lycee International Honore-de-Balzac*, France; at Dr. Zeus Salazar.²³

Kabuluhan sa Talastasang Pilipino

Ipinopook ng *Saliksik* ang talastasan at perspektibang Pilipino. Sumasayapak ang dyornal sa pagpupunyagi ng BAKAS na maglabas ng mga publikasyon sa wikang F/Pilipino at magsulong ng talastasan sa agham panlipunan, humanidades, kasaysayan, pilosopiya, at siyensiya sa wikang F/Pilipino.²⁴ Kung gayon, tinutungtungan din nito ang tunguhin at daloy ng *Pantayong Pananaw* bilang isang maka-Pilipinong pananaw sa pag-aaral ng kasaysayan ng Pilipinas. Malinaw naman itong binanggit ni Zeus Salazar (1991):

Ang buod ng *Pantayong Pananaw* ay nasa panloob na *pagkakaugnay-ugnay* at *pag-uugnay* ng mga katangian, halagahin, kaalaman, karunungan, hangarin, kaugalian, pag-aasal, at karanasan ng isang kabuuang pangkalinangan – kabuuang nababalot sa, at ipinapahayag sa pamamagitan ng isang wika; ibig sabihin, sa loob ng isang nagsasariling talastasan/diskursong pangkalina-ngan o pangkabihasnan.²⁵

Bagama't nagkalat ang paratang ng mga kritiko sa *Pantayo* bilang isang pananaw na nag-aaral lamang sa sarili nitong kasaysayan, inaangkin din nito ang diwa at kaisipan ng labas hangga't magiging kapaki-pakinabang at magagamit ito ng mga Pilipino. Mismong si Salazar na ang nagtaguyod at nagsagawa ng mga pagsasalin sa mga banyagang literatura para sa talastasang Pilipino. Ang ganoong pagsasalin mula sa wikang Ingles

²³ Bagong Kasaysayan, “Lupon ng mga Patnugot”, *Saliksik E-Journal* 1, blg. 1 (2012b): 7.

²⁴ Bagong Kasaysayan, “Bahay-Saliksikan ng Kasaysayan (BAKAS) at SALIKSIK: SAYSAY ng SALAYSAY E-JOURNAL”, *Saliksik E-Journal* 1, blg. 1 (2012a): 1.

²⁵ Zeus Salazar, 1991, “Ang Pantayong Pananaw Bilang Diskursong Pangkabihasnan”, nasa *Mga Babasahin sa Agham Panlipunang Pilipino: Sikolohiyang Pilipino, Pilipinolohiya, at Pantayong Pananaw*, eds. Atoy Navarro at Flordeliza Lagbao-Bolante (Quezon City: C & E Publishing Inc., 2007), 102.

halimbawa, tungo sa wikang F/Pilipino ay hudyat ng pag-aangkinin ng kalinangang bayan sa ganitong hiram na kaisipan.²⁶

Kung gayon, nakaangkla sa ganitong kabuluhan ang mga panunuring-aklat ng *Saliksik*. Marami sa mga aklat na nirerebyu nito ay naisusulat sa wikang Ingles. Hindi lamang isang simpleng pagsasalin ng nilalaman ang binabagtas nito bagkus ang pagtatangkang hanapin ang kapookang Pilipino. Sa pagrerebyu ng mga aklat sa dyornal na ito, kailangang maipakita ng nagsusuri na gamay nito ang talastasang kanyang kinapapalooban at kinasasangkutan kung kaya't napakahalaga ng pagpopook.²⁷

Liban sa pagpopook, tinatangka ring sabayan ng *Saliksik* ang panahon. Upang mapanatili ang libra ng mga kabuluhan, inaaayon nito ang panuntunan sa pagpili ng mga akda (hindi lamang ng mga aklat) na irerebyu sa kalakaran ng mga dyornal sa loob at labas ng Pilipinas. Mahalagang kakalabas lamang ng aklat, na hangga't maaari ay hindi hihigit ng tatlong taon upang katawanin ang napapanahong talastasan tungkol sa tema ng isyu.²⁸

Kaya't hindi lamang isang tipikal at simpleng rebyu ang inilalabas ng *Saliksik*. Sa pangkabuuan, mayroong iba't ibang uri ng kontribusyon ang *Saliksik*. Narito ang mga tampok na artikulo; pananaliksik; komentaryo sa tampok na artikulo o pananaliksik; rebyu ng aklat, palabas, pelikula, o sining biswal; panayam sa mga iskolar tungkol sa iba't ibang paksa; salin sa wikang /P ng iba't ibang akda at komentaryo ng nagsalin; liham sa patnugutan; at abstrak o buod ng mga tesis o disertasyon.²⁹

²⁶ Zeus Salazar, "Mula sa Patnugot," nasa *Ang Kasaysayan: Diwa at Lawak*, ed. Zeus Salazar (Lunsod Quezon: Limbagan ng Unibersidad ng Pilipinas, 1974a), ix-x.

²⁷ Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (2021, Marso 24).

²⁸ Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (2021, Marso 24).

²⁹ Bagong Kasaysayan, "Gabay ng mga Manunulat", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 1 (2012c):

**ANG SALIKSIK E-JOURNAL SA DALOY
NG TALASTASANG PILIPINO:
MGA NATATANGING KATANGIAN**

Itinatampok sa bahaging ito ang tatlong katangiang natalisod sa mga isyu ng *Saliksik* lalo na sa mga rebyu (panunuring-aklat o panunuring-artikulo man) – (1) ang *Saliksik* ay tematiko at komprehensibo; (2) naglalabas ng mga artikulong rebyu ang *Saliksik*; at (3) higit pa sa *Pantayong Pananaw* ang *Saliksik*. Bagama't marami pa ang makakanaw na katangian mula rito, sinadyang bigyan lamang ng diin ang tatlong nabanggit.

1. Ang *Saliksik* ay Tematiko at Komprehensibo

Mayroong daloy o sistematiko ang inilalabas na mga isyu ng *Saliksik* mula taong 2012. Nakabatay ang lahat ng mga artikulo, rebyu, at mga kaugnay na ambag na pananaliksik sa napagkasunduang tema ng lupon. Kaya't hindi sabog-sabog o halu-halo ang mga artikulong inilalabas ng bawat isyu. Gayundin, nakabatay rin ang mga panunuring-aklat sa bawat tema. Sa pangkabuuan, ang kaibahan ng *Saliksik*, liban sa pagiging tematiko at nasa wikang F/Pilipino, ito ay laging mayroong komprehensibong introduksiyon na madalas na nagpapakita sa katayuan ng talastasan (*state-of-the-art*) ng tema ng isyu.³⁰

Kaya't sa bawat tematikong isyu ng dyornal, lagi nitong kalakip sa unang pahina, bago ang mga ambag na pag-aaral, ang de-pamagat/titulado at de-bibliograpiyang mga *Pambungad ng Patnugot*. Kadalasang mahahaba ito na umaabot ng napakaraming pahina (makakatayo na nga bilang isang monograp kung minsan) kung ihahambing sa mga tipikal na pambungad ng ilang mga dyornal. Sa mga nakasanayang dyornal, kalimitang mababanaag sa mga pambungad ang mensahe ng pasasalamat, nilalaman, at maging ang lagda ng patnugot. Walang talastasang mabubuo rito. Sa ilalim ng *Saliksik*, itinuturo tayo ng mga patnugot sa tunguhin ng talastasan. Mula sa pagpapakilala ng kanilang sariling kapookan, pinapangatawanan din ng mga patnugot ang kaantasan, kahalagahan, at kapanahunan ng bawat tema sa kasalukuyang panahon. Makikita ang ganitong mga daloy at

³⁰ Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (2021, Marso 24).

merito halimbawa, sa tuwing inilalatag ng mga patnugot ang samu't sari at napakaraming mga babasahin o literatura na mayroong kaugnayan sa pinapaksang tema ng bawat isyu. Liban sa hatid nitong kaalaman, ipinapakilala pa ng mga pambungad na ito ang mga posibleng dulog, metodo, at pananaw na maaaring makamtam ng mga mambabasa.

Sa kasalukuyan, tumatakbo ang daloy ng *Saliksik* sa labindalawang tema at patnugot nito. Sa unang tomo ng dyornal noong 2012, ipinakilala lamang ng patnugutan ang kasaysayan ng dyornal, *Pantayong Pananaw*, at *Bagong Kasaysayan*.³¹ Sa mga sumunod na isyu, naging tematiko na ang paglabas nito. Nagkaroon ng sistematikong pambungad ang bawat patnugot.³² Unang naging tampok bilang tema ang *Araling Kabanwahan at Araling Timog Silangang Asya* (2012) ni Atoy Navarro; *Sakayan, Sining, at Wika* (2013) ni Vicente Villan; *Kasaysayang Buhay, Kasaysayang Bayan, at Kasaysayang Kabanwahan* (2014) ni Adonis Elumbre; *Andres Bonifacio at Katipunan* (2014) ni Nancy Kimuell-Gabriel; *Austronesyano* (2015) ni Lars Raymund Ubaldo; *Araling ASEAN at Araling Timog Silangang Asya* (2015) ni Adonis Elumbre; *Araling Pangkapaligiran* (2016) ni Ma. Florina Orillos-Juan; *Kasaysayang Buhay* (2016a) ni Roderick Javar; *Araling Etniko* (2017) ni Mary Jane Rodriguez-Tatel; *Araling Kababaihan at Kasarian* (2017) ni Nancy Kimuell-Gabriel; *Festschrift kay Nilo Ocampo: Kasaysayang Pampook, Araling Rizal, at Wikang Filipino* (2018a) ni Atoy Navarro; at *Batas Militar* (2018) ni Michael Charleston Chua.³³

³¹ Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (2021, Marso 24).

³² Mark Joseph Santos, "Ang Paglago ng Pantayong Pananaw sa Konteksto ng Kapantasan ni Zeus A. Salazar: Isang Maikling Pagsasakaysayan, 1951-2019", *Tala: An Online Journal of History* 2, blg. 2 (2019): 72.

³³ Cf. Atoy Navarro, "Araling Kabanwahan, Kasaysayang Kabanwahan, at Araling Timog Silangang Asya", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (2012): 1-32; Vicente Villan, "Sakayan, Sining, at Wika: Pagpook sa Ugnayang Panlipunan at Pangkalinangan ng Pilipinas sa Harap ng Pangkaayusang Pagbabanyuhay sa Daigdig Noong Ika-17 at Ika-18 Siglo", *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (2013): 1-29; Adonis Elumbre, "Kasaklawan ng mga Larangan sa Bagong Kasaysayan: Buhay, Bayan, at Kabanwahan", *Saliksik E-Journal* 3, blg. 1 (2014): 1-29; Nancy Kimuell-Gabriel, "Andres Bonifacio: Kapookan, Kaisipan, at Kabayanihan", *Saliksik E-Journal* 3, blg. 2 (2014): 1-25; Lars Raymund Ubaldo, "Mga Pananda sa Paglilipat-pulo at Pagtatatag ng Panahanang Austronesyano", *Saliksik E-Journal* 4, blg. 1 (2015): 1-12; Adonis Elumbre, "Pagpook ng Araling Timog Silangang Asya at Araling ASEAN sa Araling Kabanwahan", *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (2015): 1-26; Ma. Florina Orillos-Juan, "Kasaysayang Pangkapaligiran at Araling Pangkapaligiran sa Wikang Filipino: Katayuan at Tunguhin", *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (2016a): 1-43; Roderick Javar, "Kasaysayang Buhay: Pananaw, Pamamaraan, Pananaliksik", *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (2016a): 1-47; Mary Jane Rodriguez-Tatel, "Araling Etniko sa Wikang Filipino: Pagpapaibayo ng Pilipinolohiya/Araling

Nagpapatuloy pa rin ang pag-aambag ng *Saliksik* sa talastasang Pilipino. Sa aking panayam kay Atoy Navarro (2018b), nakahanda sa mga susunod na isyu ng dyornal ang iba pang mga tema. Kabilang na rito ang *Liktao at Naratibo* (2018); *Araling Pampalakasan* (2019); *Ekonomiyang Pulitikal, Pagbabago ng Klima, at Katutubong Pananaw* (2019); *Bisyo at Libangan* (2019); *Mga Dalumat Pantayo* (2020); *Silangang Asya* (2020); at *Araling Pangrelihiyon* (2020).³⁴

Sa bawat isyung inilabas ng dyornal, kalakip nito ang mga panunuring-aklat na sumasalamin sa mga akdang mayroong kinalaman sa daloy ng partikular na tomo ng talastasan.

2. Naglalabas ng mga *Artikulong Rebyu ang Saliksik*

Hindi katulad ng mga tipikal na dyornal, bukod sa mga nilalaman, kontrolado ng karamihan ang bilang ng mga pahina at salita sa bawat artikulo. Kadalasan sa panunuring-aklat, ideyal na raw ang 500 hanggang 2,000 mga salita upang komprehensibong maipaliwanag ang nilalaman at kritik hinggil sa mga aklat.³⁵ Kaiba ito sa katangian ng *Saliksik*, hindi nito inaalintana ang haba ng mga artikulo. Dahil nga sa elektronikong dyornal ito, aksesibol na ang mga artikulo nito. Ayon kay Atoy Navarro (2018b), “*sa Saliksik, walang kaso kung mahaba ang isusulat, mala-monograf man iyan, o 100 pahina pa o higit pa... elektroniko naman ang dyornal, ang mahalaga ay mailabas ang komprehensibong pag-aral ng bawat manunulat. Hindi dapat tinitipid ang kaalaman*”.³⁶

Sa maiikling tinurang “rebyu”, posibleng makaligtaan ng rebyuwer ang kabuuan at aktuwal na nilalaman ng mga aklat kung kakawing ang mga rebyu sa mga nabanggit na uri ng panuntunan. Kaya’t maliban sa pagpopook, kinakailangang mabuod muna ang nilalaman ng aklat at

Pilipino”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (2017): 1-38; Nancy Kimuell-Gabriel, “Ang Araling Kababaihan at Kasarian sa Araling Pilipino at Wikang Filipino: Kalagayan at Hinaharap”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (2017): 1-96; Atoy Navarro, “Brindis para kay Nilo S. Ocampo: Pagpupugay sa Isang Natatanging Likasyan at Pangunahing Haligi ng Bagong Kasaysayan”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (2018a): 1-26; at Michael Charleston Chua, “Midyang Pangmadla at Sambayanang Pilipino sa Harap ng Diktadura at Demokrasya”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 2 (2018): 1-14.

³⁴ Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (cerca 2018b).

³⁵ Cf. muli, USC, *Organizing Your Social Sciences Research Paper*.

³⁶ Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (cerca 2018b).

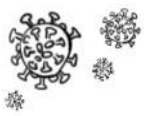
pagkatapos doo’y bibigyan ng komendasyon at samu’t saring kritik. Ito ang paulit-ulit na tinutumbok ni Zeus Salazar (2021) bilang talamak na suliranin ng mga rebyu. Binabalaho ng ilang rebyuwer kung minsan ang mga nirerebyu at sinusuring aklat. Malunos at hindi nalalapatan ng tamang paghatol. Sa madaling salita, problematiko kung minsan ang pagkanaw sa mga akda.³⁷ Walang pagbubuod, pinaikli (*shortcut*), at hindi naman talaga nabasa o natumbok ang adhikain at argumento ng mismong may-akda. Bilang resulta, *dishonest review* ang karaniwang lumalabas. Ilan sa mga mismong akda ni Salazar ang tinuran niyang balaho ang pagkakarebyu. Sa kanyang ilang dekadang buhay bilang iskolar, ilan sa kanyang mga akda ang nirebyu o sinuri nang wala man lang pagbubuod bago bigyan ng kritik.³⁸ Mayroon din itong engkuwentro na nirebyu lamang ang isang kabanata ng kanyang aklat ngunit tila lumihis o salungat sa tunay na tesis at argumento ni Salazar sa mismong akda nito.

Kaya’t laging pinapaulit-ulit ng *Saliksik* kung bakit tila mahalaga ang pagkakaroon ng pagpopook sa pagrerebyu at pagsusuri ng mga akda. Ang mga layunin nitong maging substansiyal at komprehensibong paglabas ng mga rebyu ay nagdala sa pagkalas nito sa mga tipikal na tinurang *article review*. Ayon kay Navarro (2021) artikulong rebyu (*article review*) at hindi simpleng rebyu ang inilalathala ng *Saliksik*. Sa ilalim ng mga artikulong rebyu, ipinopook ang akdang sinusuri sa malawak na talastasan tungkol sa pinapaksa ng aklat. Ani niya, hindi lamang tekstuwal ang inaasahang panunuri bagkus kontekstuwal, intertekstuwal at maging sabtektuwal din.³⁹ Ito marahil ang merito ng mga rebyung inilalabas ng *Saliksik*. Bagama’t mayroong kahabaan at marahil para sa iba, hindi isang rebyu ang uri ng ginagawang pagrerebyu nito, nag-iwan naman ito ng isang katotohanang kinakailangang ibayo, madiwa, at malawak ang pagrerebyu.

³⁷ Komunikasyon kay Zeus Salazar sa e-mail (2021, Enero).

³⁸ Ilan sa mga akda nito ay ang Zeus Salazar, *The Malayan Connection: Ang Pilipinas sa Dunia Melayu* (Lunsod Quezon: Palimbagan ng Lahi, 1998) at Zeus Salazar, *Pangulong ERAP: Biograpiyang Sosyo-Pulitikal at Pangkalinangan ni Joseph Ejercito Estrada*, Tomo 1. Pinunong Bayan: Tungo sa Hamon ng EDSA II (San Juan, Metro Manila: RPG Foundation Inc, 2005). Para sa *ERAP*, binigyan din ito ng rebyu ni Atoy Navarro. Cf. “Si Salazar bilang Babaylan ng Epikong ERAP (Panimulang Panunuring-Akda sa Inihahandang Zeus Salazar, *Pangulong ERAP: Biograpiyang Sosyo-Pulitikal at Pangkalinangan ni Joseph Ejercito Estrada*, 2004)”, binasang papel sa Kolehiyo ng Letran noong Abril 29, 2004.

³⁹ Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (2021, Marso 24).

Ang ganitong kaugalian at disiplina ng pagrerebyu ay naipamana halimbawa ni Salazar sa kanyang mga mag-aaral. Ayon sa kanya, kinakailangang malawak ang susulating rebyu sa mga akda. Ang anumang pagtaliwas at hindi tapat na panunuri sa mga akda ay hindi maituturing na panunuring-aklat, panunuring-artikulo, o sa anumang mga rebyu. Disiplinal at teoretikal ang pagrerebyu. Kaya't para sa akin, isang sangay rin ng akademikong rebyu ang pagbibigay anotasyon sa isang akda. Malinaw itong ginawa ni Salazar halimbawa. Isinalin nito ang akda nina Karl Marx at Friedrich Engels sa wikang F/Pilipino mula sa wikang Aleman.⁴⁰ Katangtangi ang kanyang ginawa. Liban sa pagsasalín, nilapatan niya ito ng anotasyong kaakibat na rin ang pagrerebyu.

3. Higit pa sa *Pantayong Pananaw* ang *Saliksik*

Bilang pagtugon sa paratang ng ilang mga kritiko sa *Pantayong Pananaw* bilang isang eksklusibista, isolationista, natibista, at ganap na emikong kaisipang pangkasaysayan, sinagot ng mga dyornal ng *Saliksik* ang malawak na saklaw nito bilang benyu ng talastang Pilipino. Mababakas sa *Saliksik* ang pag-aangkin ng *Pantayo* sa banyagang mga akda na magiging kapaki-pakinabang sa talastasang F/Pilipino.

Kumakatawan ang mga rebyu ng *Saliksik* sa iba't ibang perspektiba pagdating sa pananaw at talastasan. Malinaw namang nabanggit ni Salazar (1999) na ang kasaysayan at pag-aaral nito ay mayroong iba't ibang (1) mananalaysay, nagsasalita, o nakikipagtalastasan; (2) mga sinalaysayan, kinakausap, o katalastasan; (3) wika ng talastasan; at (4) kasaysayan o kalinangang paksang pinag-uusapan.⁴¹ Kayat mula sa balangkas na ito, nakabuo ako ng kategorisasyon hinggil sa mga uri ng pagrerebyu ng mga akda batay sa mga pananaw.⁴² Maihahanay at maihahati ito sa apat na uri –

⁴⁰ Karl Marx at Friedrich Engels, *Ang Manifesto ng Partido Komunista, Isinalin mula sa Orihinal na Aleman at Nilapatan ng mga Anotasyon ni Z. A. Salazar*, Bagong Kasaysayan. Mga Pag-aaral sa Kasaysayan ng Pilipinas. Lathalain Blg. 10 (Lunsod Quezon: Palimbagan ng Lahi, 2000).

⁴¹ Zeus Salazar, *Wika ng Himagsikan, Lenguwahe ng Rebolusyon*, Bagong Kasaysayan. Mga Pag-aaral sa Kasaysayan ng Pilipinas. Lathalain Blg. 8 (Lunsod Quezon: Bagong Kasaysayan, Inc., 1999).

⁴² Malinaw na itong binalangkas ni Zeus Salazar. Ayon sa kanya, ang pang-unawang *pansila* ay may kakayahang usisain ang kasaysayan ng mga ibang bayan at kalinangan mula sa mga sariling konsepto at kategoryang pangkaisipan. Sa ilalim ng pagsusulat o pananalita ng mga *pansila*, ang ibang kalinangan at kasaysayan ang inilalahad sa madla – gamit ang kanilang sariling wika. Malaki

(1) Ingles na aklat tungo sa Ingles na rebyu = kumakatawan sa *pangkayong pananaw* = mula sa *labas* at tungo sa *labas*; (2) Ingles na aklat tungo sa F/Pilipino na rebyu = kumakatawan sa *pansilang pananaw* = mula sa *labas* patungo sa *loob* dahil inaangkin natin ang mga kaalaman mula sa *labas*; (3) F/Pilipino na aklat tungo sa Ingles na rebyu = kumakatawan sa *pangkaming pananaw* = mula sa *loob* patungo sa *labas* dahil inaangkat natin patungo sa diskursong banyaga ang sarili nating kaalaman; at (4) F/Pilipino na aklat tungo sa F/Pilipino na rebyu = na ganap na kumakatawan sa *pantayong pananaw* = mula sa *loob* tungo sa *loob*.

Sa pangkabuuan, *pansila* at *pantayong pananaw* ang tipikal na inilalabas na rebyu ng *Saliksik*. *Pansila* sapagkat ang mga Ingles na akda ay nirerebyu sa pamamagitan ng wikang sarili upang maunawaan sa talastasang Pilipino. Gayundin malamang ang tunguhin ng *Pantayo* na sumusuri sa mga Pilipinong akda gamit ang wikang F/Pilipino.

Gayumpaman, una nang ginawa ni Salazar ang pagrerebyu sa mga akda gamit ang *Pansilang Pananaw*. Hindi lamang mga akdang Ingles ang kanyang nabasa at nasuri bagkus maging ang ibang wika rin. Tampok na halimbawa sa kanyang mga naisulat na rebyu ay ang tungkol sa akdang Pranses ni George Fischer (1960)⁴³ at Ruso ni Yu Levtonova (1973).⁴⁴ Marami

ang paniniwalang nagmula sa punto-de-bistang pansila ang mga tomo ng aklat pangkasaysayan nina Emma Blair at James Alexander Robertson. Mahihinuha na isa itong produkto ng pagpapalawak ng mga Amerikano sa kanilang kaalaman tungkol sa Pilipinas gamit ang kanilang sariling pananaw. Sa kabilang banda, ang *pantayo* ay nakikipag-usap sa isa't isa gamit ang sariling wika, pananaw, at kabuluhan. Madalas na hindi nauunawaan ng taga-labas (sila) ang diskurso ng tayo (ako at ikaw) dahil sa ganoong pagtrato. Cf. Atoy Navarro, Mary Jane Rodriguez, at Vicente Villan, eds. *Pantayong Pananaw: Ugat at Kabuluhan, Pambungad sa Pag-aaral ng Bagong Kasaysayan* (Lunsod Quezon: Palimbagan ng Lahi, 2000), 39.

⁴³ Zeus Salazar, "George Fischer. Un Cas de decolonisation Les Etats-Unis et les Philippines," nasa *Isang Panunuring Aklat sa Kasaysayan I*, ed. Zeus Salazar (Diliman, Lunsod Quezon: Publikasyon ng Departamento ng Kasaysayan, Dibisyon ng Agham Panlipunan at Sining, UP, 1977b): 219-222 at (unang limbag sa) Georges Fischer, "Si Rizal at ang Makabagong Pagkamakabansa," nasa *Ang Kasaysayan Diwa at Lawak*, Dyornal ng Malawakang Edukasyon 27/28, Zeus Salazar (pat. at tgsln.), 69-79 (Lunsod Quezon: Kolehiyo ng Sining at Agham, Unibersidad ng Pilipinas Diliman, 1974): 69-79, rebyu sa George Fischer, *Un Cas de decolonisation Les Etats-Unis et les Philippines* (Paris: Libraire generale de droit et de jurisprudence, 1960).

⁴⁴ Zeus Salazar, "Sulat sa Patnugot Mula kay Yu Levtonova, Salin at Sagot ng Patnugot", nasa *Isang Panunuring Aklat sa Kasaysayan I*, ed. Zeus Salazar (Diliman, Lunsod Quezon: Publikasyon ng Departamento ng Kasaysayan, Dibisyon ng Agham Panlipunan at Sining, UP, 1977b): 237-241 at (unang limbag sa) Zeus Salazar, "Panunuring Aklat II: Yu Levtonova, Istorya obshchestvennoj Mysli na Filipinakh (vtoroya polovina xix.v.)", nasa *Dyornal ng Malawakang Edukasyon*, XXVII – XXVIII, ed. Zeus Salazar (Lunsod Quezon: Kolehiyo ng Sining at Agham,

sa mga pag-aaral na naisulat ng mga banyagang akda at pananaw ang direktang pumapatungkol sa kasaysayan ng Pilipinas o sa rehiyon at sa mga paksang kinabibilangan nito. Kaya't isa sa mga merito ng *Saliksik* ang maglabas ng mga rebyung nagsusuri sa mga banyagang akda at pananaw at pagkatapos isusulat sa wika at talastasang nauunawaan ng bayan.

MGA ISYU NG AKADEMIKONG REBYU SA SALIKSIK E-JOURNAL (2012-2018): ISANG PAGBABALIK-TANAW SA PANIMULANG KONTRIBUSYON

Katulad ng nabanggit, taong 2012 unang naglabas ng isyu ang *Saliksik*. Mula sa pagiging sistematiko at tematiko ng bawat isyu, konsistent din ang paksa ng kanilang sinusuri at nirerebyung mga akda. Unang masisilayan ang uri at paraan ng pagrerebyu sa isyu ng *Tomo 1, Bilang 2* noong 2012 na pinamamatnugutan ni Atoy Navarro.⁴⁵ Pumapatungkol ang isyu sa samu't saring pag-aaral sa Timog Silangang Asya na nasa diwa ng *Araling Kabanwahan*. Mula sa isyung ito, kalakip nito ang anim na artikulong rebyu sa mga banyagang akda. Tampok dito ang mga pag-aaral na pinamagatang *Mahahalagang Pag-aaral sa Kasaysayan, Kultura, at Wikang Austronesyano* (2012) ni Frieda Marie Bonus-Adeva sa *Austronesian Historical Linguistics and Culture History: A Festschrift for Robert Blust* (2009) na pinamamatnugutan nina Alexander Adelaar at Andrew Pawley;⁴⁶ *Tungo sa Bagong Metodo sa Pagsusuri ng mga Di-Antropomorpikong Palayok* (2012) ni Grace Barretto-Tesoro sa tesis na *A Stylistic Analysis of the Decorated Non-Anthropomorphic Earthenware Vessels from Ayub Cave in Maitum, Sarangani Province in Southern Philippines* (2009) ni Eliza Romualdez-Valtos;⁴⁷ *Pagkakaingin Bilang Tradisyunal na Paggamit ng Lupa*

Unibersidad ng Pilipinas Diliman, 1974b): 520-530, rebyu sa Yu Levtonova, *Istoriya obshchestvennoij Mysli na Filipinakh* (Moscow, Russia, 1973).

⁴⁵ Atoy Navarro, "Araling Kabanwahan. Kasaysayang Kabanwahan, at Araling Timog Silangang Asya", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (2012): 1-32.

⁴⁶ Frieda Marie Bonus-Adeva, "Mahahalagang Pag-aaral sa Kasaysayan, Kultura, at Wikang Austronesyano", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (2012): 136-149, rebyu sa Alexander Adelaar at Andrew Pawley, eds., *Austronesian Historical Linguistics and Culture History: A Festschrift for Robert Blust* (Canberra: Pacific Linguistics, Research School of Pacific and Asian Studies, The Australian National University, 2009).

⁴⁷ Grace Barretto-Tesoro, "Tungo sa Bagong Metodo sa Pagsusuri ng mga Di-Antropomorpikong Palayok", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (2012): 150-156, rebyu sa Eliza Romualdez-Valtos, *A Stylistic Analysis of the Decorated Non-Anthropomorphic Earthenware Vessels from Ayub*

sa *Timog Silangang Asya* (2012) ni Ma. Florina Orillos-Juan sa *Human Ecology Special Issue: Swidden Agriculture in Southeast Asia* (2009) na pinamatnugutan nina Ole Mertz, Christine Padoch, Jefferson Fox at iba pa;⁴⁸ *Sinaunang Ginto sa Pilipinas: Simbolo ng Kayamanan at Kasalatan sa Kaalaman* (2012) ni Joan Tara Reyes sa *Philippine Ancestral Gold* (2011) na pinamatnugutan ni Florina Capistrano-Baker;⁴⁹ *Mga Sona na Kalakalang Internasyunal: Kasaysayan ng Sinaunang Timog Silangang Asya* (2012) ni Portia Reyes sa *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development, 100-1500* (2011) ni Kenneth Hall;⁵⁰ at *Kapital, Komoditi, at Network sa Ugnayang Tsina-Timog Silangang Asya* (2012) ni Arthit Jiamrattanyoo sa *Chinese Circulations: Capital, Commodities, and Networks in Southeast Asia* (2011) na pinamatnugutan ng mga iskolar na sina Eric Tagliacozzo at Wen-Chin Chang.⁵¹

Sumunod na pinamatnugutan ni Vicente Villan noong 2013 ang *Tomo 2, Bilang 1* na mayroong kinalaman sa mga ideolohiya at penomenong pangkasaysayan na may tuon sa teorya at praksis pangkasaysayan.⁵² Apat na artikulong rebyu ang itinampok sa isyung ito. Kabilang na rito ang mga akdang *Ang Lumang Tagalog Bilang Batis ng Kaalamang Numerikal* bilang

Cave in Maitum, Sarangani Province in Southern Philippines (Tesis Masteral sa Arkeolohiya, Unibersidad ng Pilipinas Diliman, 2009).

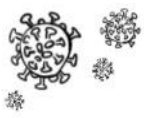
⁴⁸ Ma. Florina Orillos-Juan, "Pagkakaingin Bilang Tradisyunal na Paggamit ng Lupa sa Timog Silangang Asya", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (2012): 157-166, rebyu sa Ole Mertz, Christine Padoch, Jefferson Fox, Robert Cramb, Stephen Leisz, Nguyen Thanh Lam, at Tran Duc Vien, eds., *Human Ecology Special Issue: Swidden Agriculture in Southeast Asia* (New York: Springer Science & Business Media, 2009).

⁴⁹ Joan Tara Reyes, "Sinaunang Ginto sa Pilipinas: Simbolo ng Kayamanan at Kasalatan sa Kaalaman", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (2012): 167-175, rebyu sa Florina Capistrano-Baker, ed., *Philippine Ancestral Gold* (Makati City at Singapore: Ayala Museum at National University Singapore Press, 2011).

⁵⁰ Portia Reyes, "Mga Sona na Kalakalang Internasyunal: Kasaysayan ng Sinaunang Timog Silangang Asya", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (2012): 176-182, rebyu sa Kenneth Hall, *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development, 100-1500* (Lanham, New York, Toronto, at Plymouth: Rowman and Littlefield, 2011).

⁵¹ Arthit Jiamrattanyoo, tsln. Adonis Elumbre at Arthit Jiamrattanyoo, "Kapital, Komoditi, at Network sa Ugnayang Tsina-Timog Silangang Asya", *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (2012): 183-188, rebyu sa Eric Tagliacozzo at Wen-Chin Chang, eds., *Chinese Circulations: Capital, Commodities, and Networks in Southeast Asia* (Durham: Duke University Press, 2011).

⁵² Vicente Villan, "Sakayan, Sining, at Wika: Pagpopook sa Ugnayang Panlipunan at Pangkalinangan ng Pilipinas sa Harap ng Pangkaayusang Pagbabanyuhay sa Daigdig Noong Ika-17 at Ika-18 Siglo", *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (2013): 1-29.

rebyu sa *Numbers & Units in Old Tagalog*⁵³ at *Wika Bilang Daluyan ng Kamalayang Pangkasaysayan at Pangkalinangan* naman sa *Seventeenth-Century Events at Liliw*.⁵⁴ Ang dalawang akda ay isinulat ni Jean-Paul Potet (2012a; 2012b) at kapwa nirebyu ni Noel Teodoro (2013a; 2013b); *Ambag na Batis Ukol sa Mayamang Kasaysayan at Kalinangan ng Sulu* (2013) ni Kerby Alvarez sa *The Sulu Zone, 1768-1898: The Dynamics of External Trade, Slavery, and Ethnicity in the Transformation of a Southeast Asian Maritime State* (1981/2007) ni James Francis Warren;⁵⁵ at *Ang Lucban ni Sanz: Isang Interes sa Pagsusulat ng Kasaysayan* (2013) ni Alma Bamero sa *Lucban (A Town The Franciscans Built)* (1971) ni Leandro Tormo Sanz.⁵⁶

Taong 2013, nagkaroon ng dalawang isyu ang *Saliksik*. Ang unang isyu ay patungkol sa larangan ng *Bagong Kasaysayan* na pinamamatnugutan ni Adonis Elumbre.⁵⁷ Itinampok sa *Tomo 3, Bilang 1* ang tatlong rebyu – *Pagkubkob sa Baler: Tatlong Daan at Tatlumpu't Pitong Araw ng Determinasyon at Kabayanihan* (2014) ni Roderick Javar sa akdang *Flames Over Baler: The Story of the Siege of Baler Reconstructed from Original Documentary Sources* (2013) ni Carlos Madrid;⁵⁸ *Kabayanihang nasa Dugo: Pagmumuni sa Salaysay ng Batas Militar at Pakikibaka* (2014) ni Veronica Alporha sa *Subversive Lives: A Family Memoir of the Marcos Years*

⁵³ Noel Teodoro, “Ang Lumang Tagalog Bilang Batis ng Kaalamang Numerikal”, *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (2013a): 141-145, rebyu sa Jean-Paul Potet, *Numbers & Units in Old Tagalog* (New York, USA: Lulu Press, 2012a).

⁵⁴ Noel Teodoro, “Wika Bilang Daluyan ng Kamalayang Pangkasaysayan at Pangkalinangan”, *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (2013b): 146-150, rebyu sa Jean-Paul Potet, *Seventeenth-Century Events at Liliw* (New York, USA: Lulu Press, 2012b).

⁵⁵ Kerby Alvarez, “Ambag na Batis Ukol sa Mayamang Kasaysayan at Kalinangan ng Sulu”, *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (2013): 151-157, rebyu sa James Francis Warren, 1981, *The Sulu Zone, 1768-1898: The Dynamics of External Trade, Slavery, and Ethnicity in the Transformation of a Southeast Asian Maritime State* (Singapore: National University of Singapore Press, 2007).

⁵⁶ Alma Bamero, “Ang Lucban ni Sanz: Isang Interes sa Pagsusulat ng Kasaysayan”, *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (2013): 158-162, rebyu sa Leandro Tormo Sanz, *Lucban (A Town the Franciscans Built)*, tsln. Antonio Serrano (Manila: Heritage Conservation Society, 1971).

⁵⁷ Adonis Elumbre, “Kasaklawan ng mga Larangan sa Bagong Kasaysayan: Buhay, Bayan, at Kabanwahan”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 1 (2014): 1-29

⁵⁸ Roderick Javar, “Pagkubkob sa Baler: Tatlong Daan at Tatlumpu't Pitong Araw ng Determinasyon at Kabayanihan”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 1 (2014): 192-203, rebyu sa Carlos Madrid, *Flames Over Baler: The Story of the Siege of Baler Reconstructed from Original Documentary Sources* (Quezon City: University of the Philippine Press, 2013).

(2012) nina Susan Quimpo at Nathan Gilbert Quimpo;⁵⁹ at *Isang Napapanahong Pagdalaw at Pagninilay sa Saysay ng (mga) EDSA* (2014) ni Alvin Campomanes sa *EDSA Uno: A Narrative and Analysis with Notes on Dos & Tres* (2013) ni Angela Stuart-Santiago.⁶⁰ Samantala, ang *Tomo 3, Bilang 2* ay pumapatungkol sa *Araling Bonifacio* o mga pag-aaral sa buhay at kadakilaan ng Supremo ng Katipunan. Dahil taga-Tondo si Bonifacio kung kaya't pinamatnugutan din ito ng isang Tondoeñang historyador na si Nancy Kimuell-Gabriel.⁶¹ Tatlong artikulong rebyu rin ang lumabas sa isyung ito. Kabilang na rito ang akdang *Hinggil kay Guillermo* (2014) ni U Z. Eliserio, isang rebyu mula tatlong pinagsama-samang akda ni Ramon Guillermo na *Pook at Paninindigan: Kritika ng Pantayong Pananaw* (2009a); *Translation and Revolution: A Study of Jose Rizal's Guillermo Tell* (2009b); at *Hinggil sa Konsepto ng Kasaysayan*, tsln. kay Walter Benjamin (2013);⁶² *Si Bonifacio, Ang Himagsikan, at ang Pakikibaka ng mga Anakpawis sa Kasalukuyan* (2014) ni Jely Galang sa *Andres Bonifacio: Buhay at Pakikibaka* (2013) na pinamamatnugutan ng Linangan ng Kulturang Pilipino (LKP); *Philippine Anti-Imperialist Studies* (PAIS); at *Ecumenical Institute for Labor Education and Research* (EILER);⁶³ at *Andres Bonifacio: Pamana sa Lipunan, Kalinangan, at Kasaysayan* (2014) ni Noel Teodoro sa *Salita ng Sandata: Bonifacio's Legacies to the People's Struggles* (2013) na pinamamatnugutan

⁵⁹ Veronica Alporha, “Kabayanihang nasa Dugo: Pagmumuni sa Salaysay ng Batas Militar at Pakikibaka”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 1 (2014): 204-211, rebyu sa Susan Quimpo at Nathan Gilbert Quimpo, *Subversive Lives: A Family Memoir of the Marcos Years* (Ohio University Press, 2012).

⁶⁰ Alvin Campomanes, “Isang Napapanahong Pagdalaw at Pagninilay sa Saysay ng (mga) EDSA”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 1 (2014): 212-227, rebyu sa Angela Stuart-Santiago, *EDSA Uno: A Narrative and Analysis with Notes on Dos & Tres* (Pulang Lupa Foundation and Stuart Santiago Publishing, 2013).

⁶¹ Nancy Kimuell-Gabriel, “Andres Bonifacio: Kapookan, Kaisipan, at Kabayanihan”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 2 (2014): 1-25

⁶² U Z. Eliserio, “Hinggil kay Guillermo”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 2 (2014): 344-361, rebyu sa Ramon Guillermo, *Pook at Paninindigan: Kritika ng Pantayong Pananaw* (Quezon City: University of the Philippines Press, 2009a); Ramon Guillermo, *Translation and Revolution: A Study of Jose Rizal's Guillermo Tell* (Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 2009b); at Walter Benjamin, *Hinggil sa Konsepto ng Kasaysayan* (Über den Begriff der Geschichte), tsln. Ramon Guillermo (COR Asia, Inc., 2013).

⁶³ Jely Galang, “Si Bonifacio, Ang Himagsikan, at ang Pakikibaka ng mga Anakpawis sa Kasalukuyan”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 2 (2014): 362-369, rebyu sa Linangan ng Kulturang Pilipino (LKP); Philippine Anti-Imperialist Studies (PAIS); at Ecumenical Institute for Labor Education and Research (EILER), eds., *Andres Bonifacio: Buhay at Pakikibaka* (Linangan ng Kulturang Pilipino, 2013).

nina Bienvenido Lumbera, Judy Taguiwalo, Rolando Tolentino, Gerry Lanuza, at Gonzalo Campoamor II.⁶⁴

Dalawang isyu rin ng mga dyornal ang itinampok ng *Saliksik* sa sumunod na taon. Binalangkas ng *Tomo 4, Bilang 1* ang *Araling Austronesyano* na nasa ilalim ng patnugutan ni Lars Raymund Ubaldo.⁶⁵ Tampok dito ang apat na artikulong rebyu na mayroong tuon sa kaugnay na paksa. Mababasa mula rito ang mga akdang *Prehistoriko, Prehispaniko, Sinaunang Bayan* (2015) ni Michael Charleston Chua sa *Looking Back 6: Prehistoric Philippines* (2012) ni Ambeth Ocampo;⁶⁶ *Ang mga Babaylan sa Kalinangang Pilipino: Mga Salaysay ng Pagbabago, Pag-aangkop, at Pagpapatuloy ng Tradisyon ng Panggagamot, Ritwal, at Awit* (2015) ni Ma. Florina Orillos-Juan sa *Songs of the Babaylan: Living Voices, Medicines, Spiritualities of Philippine Ritualist-Oralist-Healers* (2013) ni Grace Nono;⁶⁷ *Kultura at Tradisyon Bilang Salamin ng Etnisidad* (2015) ni Dondy Pepito II Ramos sa *Crocodile's Belly: Philippine Babaylan Studies and the Struggle for Indigenous Memory* (2013) nina Lily Mendoza at Leny Mendoza Strobel;⁶⁸ at *Wika Bilang Sisidlan ng Kalinangan at Kasaysayan* (2015) ni Francis Justine Malban sa *Ancient Beliefs and Customs of the Tagalogs* (2014) ni Jean-Paul Potet.⁶⁹ Gayundin, pinalawig muli sa *Tomo 4, Bilang 2* ang *Araling Timog Silangang Asya* at *Araling ASEAN* sa diwa ng *Araling Kabanwahan*. Ito ay

⁶⁴ Noel Teodoro, “Andres Bonifacio: Pamana sa Lipunan, Kalinangan, at Kasaysayan”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 2 (2014): 370-379, rebyu sa Bienvenido Lumbera, Judy Taguiwalo, Rolando Tolentino, Gerry Lanuza, at Gonzalo Campoamor II, eds., *Salita ng Sandata: Bonifacio's Legacies to the People's Struggles* (IBON Books, 2013).

⁶⁵ Lars Raymund Ubaldo, “Mga Pananda sa Paglilipat-pulo at Pagtatatag ng Panahanang Austronesyano”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 1 (2015): 1-12.

⁶⁶ Michael Charleston Chua, “Prehistoriko, Prehispaniko, Sinaunang Bayan”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 1 (2015): 194-204, rebyu sa Ambeth Ocampo, *Looking Back 6: Prehistoric Philippines* (Pasig City: Anvil Publishing Inc., 2012).

⁶⁷ Ma. Florina Orillos-Juan, “Ang mga Babaylan sa Kalinangang Pilipino: Mga Salaysay ng Pagbabago, Pag-aangkop, at Pagpapatuloy ng Tradisyon ng Panggagamot, Ritwal, at Awit”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 1 (2015): 205-214, rebyu sa Grace Nono, *Songs of the Babaylan: Living Voices, Medicines, Spiritualities of Philippine Ritualist-Oralist-Healers* (Institute of Spirituality in Asia, 2013).

⁶⁸ Dondy Pepito II Ramos, “Kultura at Tradisyon Bilang Salamin ng Etnisidad”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 1 (2015): 215-226, rebyu sa Lily Mendoza at Leny Mendoza Strobel, *Crocodile's Belly: Philippine Babaylan Studies and the Struggle for Indigenous Memory* (Create Space Independent Publishing Platform, 2013).

⁶⁹ Francis Justine Malban, “Wika Bilang Sisidlan ng Kalinangan at Kasaysayan”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 1 (2015): 227-240, rebyu sa Jean-Paul Potet, *Ancient Beliefs and Customs of the Tagalogs* (New York, USA: Lulu Press, 2014).

pinamatnugutan muli ni Adonis Elumbre.⁷⁰ Sa isyung ito, nagtampok ng anim na artikulong rebyu – *Isang Paanyaya Tungo sa Komparatibong Pag-aaral ng Relihiyon at Paniniwala sa Timog Silangang Asya* (2015) ni Manuel Victor Sapitula sa *Mediums, Monks, and Amulets: Thai Popular Buddhism Today* (2012) ni Pattana Kitiarsa;⁷¹ *Ang Paghahanap ng Paraisong Mapagpalaya* (2015) ni Jeffrey Acaba sa *Imagining Gay Paradise: Bali, Bangkok, and Cyber-Singapore* (2012) ni Gary Atkins;⁷² *Labindalawang Salaysayin ng Pakikibaka: Mga Kababaihang Lumahok sa mga Kilusang Nasyonalista sa Timog Silangang Asya* (2015) ni Mary Dorothy Jose sa akdang *Women in Southeast Asian Nationalist Movements* (2013) na pinamatnugutan nina Susan Blackburn at Helen Ting;⁷³ *Kontemporaryong Timog Silangang Asya sa Napapanahong Diskurso ng Etnisidad, Border, at Estado* (2015) nina Leah Enkiwe-Abayao at Analyn Muñoz sa *Ethnicity, Borders, and the Grassroots Interface with the State: Studies on Southeast Asia in Honor of Charles F. Keyes* (2014) na pinamatnugutan ni John Marston;⁷⁴ *Ang mga Minorya ng Indonesia at Malaysia: Pagpupunyagi para sa Pagkakapantay-Pantay sa Lipunan* (2015) ni Julius Cesar Trajano sa *Religious Diversity in Muslim-majority States in Southeast Asia: Areas of Toleration and Conflict* (2014) na pinamatnugutan nina Bernhard Platzdasch at Johan Saravanamuttu;⁷⁵ at *Pagmamalay sa Pamayanang ASEAN: Sipat at Suri sa mga Pilas ng The ASEANER Magazine* (2015) ni

⁷⁰ Adonis Elumbre, “Pagpopook ng Araling Timog Silangang Asya at Araling ASEAN sa Araling Kabanwahan”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (2015): 1-26.

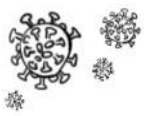
⁷¹ Manuel Victor Sapitula, “Isang Paanyaya Tungo sa Komparatibong Pag-aaral ng Relihiyon at Paniniwala sa Timog Silangang Asya”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (2015): 147-153, rebyu sa Pattana Kitiarsa, *Mediums, Monks, and Amulets: Thai Popular Buddhism Today* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2012).

⁷² Jeffrey Acaba, “Ang Paghahanap ng Paraisong Mapagpalaya”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (2015): 154-162, rebyu sa Gary Atkins, *Imagining Gay Paradise: Bali, Bangkok, and Cyber-Singapore* (Hong Kong: Hong Kong University Press, 2012).

⁷³ Mary Dorothy Jose, “Labindalawang Salaysayin ng Pakikibaka: Mga Kababaihang Lumahok sa mga Kilusang Nasyonalista sa Timog Silangang Asya”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (2015): 163-176, rebyu sa Susan Blackburn at Helen Ting, eds., *Women in Southeast Asian Nationalist Movements* (Singapore: National University of Singapore Press, 2013).

⁷⁴ Leah Enkiwe-Abayao at Analyn Muñoz, “Kontemporaryong Timog Silangang Asya sa Napapanahong Diskurso ng Etnisidad, Border, at Estado”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (2015): 177-185, rebyu sa John Marston, ed. *Ethnicity, Borders, and the Grassroots Interface with the State: Studies on Southeast Asia in Honor of Charles F. Keyes* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2014).

⁷⁵ Julius Cesar Trajano, “Ang mga Minorya ng Indonesia at Malaysia: Pagpupunyagi para sa Pagkakapantay-Pantay sa Lipunan”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (2015): 186-195, rebyu sa Bernhard Platzdasch at Johan Saravanamuttu, eds., *Religious Diversity in Muslim-majority States in Southeast Asia: Areas of Toleration and Conflict* (ISEAS-Yusof Ishak Institute, 2014).

Jayson Petras sa *The ASEANER Magazine* (2014) na pinamatnugutan ni Porramate Chumyim.⁷⁶

Samantala, *Kasaysayang Pangkapaligiran at Araling Pangkapaligiran* naman ang naging tuon at tema ng *Tomo 5, Bilang 1* noong 2016 na nasa ilalim ng pamatnugutan ni Ma. Florina Orillos-Juan.⁷⁷ Naglabas ito ng limang artikulong rebyu. Kabilang dito ang mga akdang *Tugon sa mga Hamon ng Climate Change: Malinaw, Napapanahon, at Kapaki-pakinabang na Impormasyon* (2016) ni Joseph Basconcillo sa *When the Earth Heats Up: Frequently Asked Questions on Climate Change* (2012) ni Dymphna Javier;⁷⁸ *Kahoy: Gamit at Kabuluhan sa Kalinangang Pilipino* (2016) ni Ma. Florina Orillos-Juan sa dalawang akda ni Cheek Sangalang Fadriquela na *Kahoy: Wood in the Philippines Wood and Its Uses from Pre-Hispanic to Spanish Colonial Philippines; Volume 1* (2013a) at *Kahoy: Wood in the Philippines Lexicon of Wood Terms from the 16th to 19th Century Sources; Volume 2* (2013b);⁷⁹ *Pananaklaw Pandaigdig sa Prontera* (2016) ni Nilo Ocampo sa *Palawan and its Global Connections* (2014) na pinamatnugutan nina James Eder at Oscar Evangelista;⁸⁰ *Saksi, Salaysay, at Kasaysayang Pangkapaligiran* (2016) ni Wensley Reyes sa *Sights and Sounds of the Surge: Stories from the Coast as Told by Yolanda Survivors* (2014) na binuo ng Foundation for the Philippine Environment;⁸¹ at *Artipak at*

⁷⁶ Jayson Petras, “Paggamamalay sa Pamayanang ASEAN: Sipat at Suri sa mga Pilas ng The ASEANER Magazine”, *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (2015): 196-206, rebyu sa Porramate Chumyin, ed., *The ASEANER Magazine* (Bangkok, Thailand, 2014).

⁷⁷ Ma. Florina Orillos-Juan, “Kasaysayang Pangkapaligiran at Araling Pangkapaligiran sa Wikang Filipino: Katayuan at Tunguhin”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (2016a): 1-43

⁷⁸ Joseph Basconcillo, “Tugon sa mga Hamon ng Climate Change: Malinaw, Napapanahon, at Kapaki-pakinabang na Impormasyon”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (2016): 287-296, rebyu sa Dymphna Javier, *When the Earth Heats Up: Frequently Asked Questions on Climate Change* (Communication Foundation for Asia, 2012).

⁷⁹ Ma. Florina Orillos-Juan, “Kahoy: Gamit at Kabuluhan sa Kalinangang Pilipino”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (2016b): 297-310, rebyu sa Cheek Sangalang Fadriquela, *Kahoy: Wood in the Philippines Wood and Its Uses from Pre-Hispanic to Spanish Colonial Philippines; Volume 1* (Manila: University of Santo Tomas Publishing House, 2013a) at Cheek Sangalang Fadriquela, *Kahoy: Wood in the Philippines Lexicon of Wood Terms from the 16th to 19th Century Sources; Volume 2* (Manila: University of Santo Tomas Publishing House, 2013b).

⁸⁰ Nilo Ocampo, “Pananaklaw Pandaigdig sa Prontera”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (2016): 311-314, rebyu sa James Eder at Oscar Evangelista, eds., *Palawan and its Global Connections* (Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 2014).

⁸¹ Wensley Reyes, “Saksi, Salaysay, at Kasaysayang Pangkapaligiran”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (2016): 315-323, rebyu sa Foundation for the Philippine Environment, *Sights and Sounds of*

Historia: Kasaysayan ng mga Pamayanan ng Ilocos Sur (2016) ni Joan Tara Hernandez sa *Mountains and Sea: Case Studies in Coastal, Riverine, and Upland Archaeology of Ilocos Sur* (2015) ni Michael Armand Canilao.⁸² Kasabay rin nito ang paglabas ng *Tomo 5, Bilang 2* na pinamatnugutan ng aking kasamahang guro sa U.P. Los Baños na si Roderick Javar.⁸³ Ang tema ng nasabing isyu ay tumalakay sa *Kasaysayang Buhay* o disiplinal na pag-aaral sa buhay (pananalambuhay) ng indibidwal. Itinanghal sa isyung ito ang tatlong artikulong rebyu – *Cesar Virata: Buhay, Pagpupunyagi, Kabiguan, at Pananagutan* (2016) ni Veronica Alporha sa akdang *Cesar Virata: Life and Times; Through Four Decades of Philippine Economic History* (2014) ni Gerardo Sicat;⁸⁴ *Ti Daga Ket Biag: Buhay at Pakikibaka ni Macli-ing Dulag* (2016b) ni Roderick Javar sa *Macli-ing Dulag: Kalinga Chief, Defender of the Cordillera* (2015) ni Ma. Ceres Doyo;⁸⁵ at *Ang Pungsalang ng Macabebe, Bayani ng Bangkusay: Pagpupugay, Pagkilala, at Pagtatama ng Kasaysayan* (2016) ni John Lee Candelaria sa *The Nameless Hero: Revisiting the Sources on the First Filipino Leader to Die for Freedom* (2016) ni Ian Christopher Alfonso.⁸⁶

Muling naglabas ang *Saliksik* ng napapanahong isyu noong 2017. *Araling Etniko* ang naging tema ng *Tomo 6, Bilang 1* na pinamatnugutan ni Mary Jane Rodriguez-Tatel.⁸⁷ Mula sa limang rebyu nito, apat sa mga ito ang

the Surge: Stories from the Coast as Told by Yolanda Survivors (Foundation for the Philippine Environment, 2014).

⁸² Joan Tara Hernandez, “Artipak at Historia: Kasaysayan ng mga Pamayanan ng Ilocos Sur”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (2016): 324-332, rebyu sa Michael Armand Canilao, *Mountains and Sea: Case Studies in Coastal, Riverine, and Upland Archaeology of Ilocos Sur* (Manila: University of Santo Tomas Publishing House, 2015).

⁸³ Roderick Javar, “Kasaysayang Buhay: Pananaw, Pamamaraan, Pananaliksik”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (2016a): 1-47.

⁸⁴ Veronica Alporha, “Cesar Virata: Buhay, Pagpupunyagi, Kabiguan, at Pananagutan”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (2016): 254-264, rebyu sa Gerardo Sicat, *Cesar Virata: Life and Times; Through Four Decades of Philippine Economic History* (Quezon City: University of the Philippines Press, 2014).

⁸⁵ Roderick Javar, “Ti Daga Ket Biag: Buhay at Pakikibaka ni Macli-ing Dulag”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (2016b): 265-280, rebyu sa Ma. Ceres Doyo, *Macli-ing Dulag: Kalinga Chief, Defender of the Cordillera* (Quezon City: University of the Philippines Press, 2015).

⁸⁶ John Lee Candelaria, “Ang Pungsalang ng Macabebe, Bayani ng Bangkusay: Pagpupugay, Pagkilala, at Pagtatama ng Kasaysayan”, *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (2016): 281-289, rebyu sa Ian Christopher Alfonso, *The Nameless Hero: Revisiting the Sources on the First Filipino Leader to Die for Freedom* (Angeles, Pampanga: Holy Angel University Press, 2016).

⁸⁷ Mary Jane Rodriguez-Tatel, “Araling Etniko sa Wikang Filipino: Pagpapaibayo ng Pilipinolohiya/Araling Pilipino”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (2017): 1-38.

maituturing na artikulong rebyu mula sa iba't ibang aklat. Kabilang dito ang mga akdang *Ang Paghahanap ng Nalandangan at Paghahasik ng Kapayapaan para sa Bayan* (2017) ni Will Ortiz sa *Nalandangan: Kulturang Kapayapaan ng Inay Malinandang ng Talaandig (Isang Pagtutulay para sa Edukasyong Pangkapayapaan)* (2014) ni Geraldine Villaluz;⁸⁸ *Mga Piling Kuwento at Tula mula sa Lambak ng Ilog Bakun-Amburayan* (2017) ni Io Mones Jularbal sa *Ballads and Tales of the Kankanaey of the Bakun-Amburayan River Valleys* (2015) ng batikang historyador ng Batanes na si Florentino Hornedo;⁸⁹ *Talimuwang ng Kawanggawang Pangangalaga sa Kultura: Ang Pag-angkin ng mga Lupain sa Pagkuha ng mga Litrato* (2017) ni Arbeen Acuña sa *Dean Worcester's Fantasy Islands: Photography, Film, and the Colonial Philippines* (2015) ni Mark Rice;⁹⁰ at *Ambag sa Kasaysayang Etniko at Kasaysayang Intelektwal: Mapanghawang-landas na Pag-aaral sa Mun-udi ng mga Ifugao* (2017) ni Atoy Navarro sa *Mun-udi: Ang Panday na Ifugao Bilang Tagapag-ingat ng Taal na Kaalaman* (2016) ni Lars Raymund Ubaldo.⁹¹ Samantala, muling naging patnugot si Nancy Kimuell-Gabriel sa *Tomo 6, Bilang 2* na tumuon naman sa tema ng *Araling Pangkasarian at Araling Pangkababaihan*.⁹² Lumabas mula sa isyung ito ang tatlong rebyu na pinamagatang *Paggalugad sa Potensyal ng Feministang Pagsasangguni bilang Tuntungan ng Feministang Pag-oorganisa* (2017) ni Prescilla dela Peña Tulipat sa akdang *And Then She Laughed: Counseling Women* (2015)

⁸⁸ Will Ortiz, "Ang Paghahanap ng Nalandangan at Paghahasik ng Kapayapaan Para sa Bayan", *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (2017): 300-308, rebyu sa Geraldine Villaluz, *Nalandangan: Kulturang Kapayapaan ng Inay Malinandang ng Talaandig (Isang Pagtutulay para sa Edukasyong Pangkapayapaan)* (Quezon City: Sentro ng Wikang Filipino, 2014).

⁸⁹ Io Mones Jularbal, "Mga Piling Kuwento at Tula mula sa Lambak ng Ilog Bakun-Amburayan", *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (2017): 309-328, rebyu sa Florentino Hornedo, *Ballads and Tales of the Kankanaey of the Bakun-Amburayan River Valleys* (Manila: UST Publishing House, 2014).

⁹⁰ Arbeen Acuña, "Talimuwang ng Kawanggawang Pangangalaga sa Kultura: Ang Pag-angkin ng mga Lupain sa Pagkuha ng mga Litrato", *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (2017): 329-334, rebyu sa Mark Rice, *Dean Worcester's Fantasy Islands: Photography, Film, and the Colonial Philippines* (Ateneo de Manila University Press at University of Michigan Press, 2015).

⁹¹ Atoy Navarro, "Ambag sa Kasaysayang Etniko at Kasaysayang Intelektwal: Mapanghawang-landas na Pag-aaral sa Mun-udi ng mga Ifugao", *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (2017): 343-359, rebyu sa Lars Raymund Ubaldo, *Mun-udi: Ang Panday na Ifugao Bilang Tagapag-ingat ng Taal na Kaalaman* (Cordillera Studies Center at University of the Philippines Baguio, 2016).

⁹² Nancy Kimuell-Gabriel, "Ang Araling Kababaihan at Kasarian sa Araling Pilipino at Wikang Filipino: Kalagayan at Hinaharap", *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (2017): 1-96.

ni Sylvia Claudio;⁹³ *Sipat sa Sapot: Mula sa Pagsagka sa Patriyarkal na Pandarahas Tungo sa Paglikha ng Mapagpalayang Anyo ng Pagkalalake* na nirebyu mula sa akdang *Ang Nag-iisa at Natatanging si Onyok* (2015) nina Eugene Evasco at Jomike Tejido;⁹⁴ at *Pagbibigay-tinig sa Kadalasang Tahimik: Si Oriang Bilang Bayani sa Panitikang Pambata* na mula naman sa akdang *Ang Lakambini at Ako* (2016) nina Becky Bravo at Joza Nada,⁹⁵ na kapwa sinuri at nirebyu ni Emmanuel Jayson Bolata (2017a; 2017b).

Sa kasalukuyang isyu ng *Saliksik* noong 2018, lumabas mula rito ang tema ng *Kasaysayang Pampook* at *Araling Rizal* na pinamatnugutan muli ni Atoy Navarro.⁹⁶ Inialay ang isyung ito kay Nilo Ocampo na kapwa nagpakadalubhasa sa pag-aaral ng *Kasaysayang Pampook* at Buhay ni Rizal. Mula sa *Tomo 7, Bilang 1*, lumabas ang dalawang artikulong rebyu – *Pagpaplanong Pangwika Tungo sa Pagpapaunlad ng Filipino: Ang Pakikibahagi ng Patnubay sa Weder Forkasting sa Modernisasyon ng Wikang Pambansa* (2018) ni Jay Israel de Leon sa akdang *Patnubay sa Weder Forkasting* (2015) na binuo ng *Department of Science and Technology; Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration*; at Komisyon sa Wikang Filipino⁹⁷ at ang *Kasaysayang Pampook sa Paghuhusay sa mga Takdang Hanganan ng mga Lupang Ninuno* (2018) ni Lars Raymund Ubaldo sa akdang *Kasaysayan ng mga Pamayanan ng Mindanao at Arkipelago ng Sulu 1596-1898* (2017) ni Rudy

⁹³ Prescilla dela Peña Tulipat, “Paggalugad sa Potensyal ng Feministang Pagsasangguni Bilang Tuntungan ng Feministang Pag-oorganisa”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (2017): 297-304, rebyu sa Sylvia Claudio, *And Then She Laughed: Counseling Women* (Pasig City: Anvil Publishing, Inc., 2015).

⁹⁴ Emmanuel Jayson Bolata, “Sipat sa Sapot: Mula sa Pagsagka sa Patriyarkal na Pandarahas Tungo sa Paglikha ng Mapagpalayang Anyo ng Pagkalalake”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (2017a): 305-324, rebyu sa Eugene Evasco (awt.) at Jomike Tejido (illus.), *Ang Nag-iisa at Natatanging si Onyok* (Lampara Books, 2015).

⁹⁵ Emmanuel Jayson Bolata, “Pagbibigay-tinig sa Kadalasang Tahimik: Si Oriang Bilang Bayani sa Panitikang Pambata”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (2017b): 325-344, rebyu sa Becky Bravo (awt.) at Joza Nada (illus.), *Ang Lakambini at Ako* (Adarna Book Services Incorporated, 2016).

⁹⁶ Atoy Navarro, “Brindis para kay Nilo S. Ocampo: Pagpupugay sa Isang Natatanging Likasyan at Pangunahing Haligi ng Bagong Kasaysayan”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (2018a): 1-26.

⁹⁷ Jay Israel de Leon, “Pagpaplanong Pangwika Tungo sa Pagpapaunlad ng Filipino: Ang Pakikibahagi ng Patnubay sa Weder Forkasting sa Modernisasyon ng Wikang Pambansa”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (2018): 192-210, rebyu sa Department of Science and Technology (DOST); Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration (PAGASA); at Komisyon sa Wikang Filipino (KWF), *Patnubay sa Weder Forkasting* (DOST, PAG-ASA, at KWF, 2015).

Rodil.⁹⁸ Samantala, ang *Tomo 7, Bilang 2* ay eksklusibong sumentro sa Batas Militar ni Marcos at pinamatnugutan ng *public historian* na si Michael Charleston Chua.⁹⁹ Sa ilalim ng isyung ito, mababasa ang dalawang artikulong rebyu. Ito ay ang mga akdang *Huwad na Parangal, Huwad na Bayani: Pananalambuhay at Panunuri sa Talang Pangmilitar ni Ferdinand Edralin Marcos* (2018) ni Nick John Estonilo sa *Why Ferdinand E. Marcos Should Not Be Buried at the Libingan ng mga Bayani* (2016) ng *National Historical Commission of the Philippines* (NHCP)¹⁰⁰ at *Pagbuo sa Alaala ng Bayan sa Panahon ng Post-Diktadura: Ang mga Pamana at Sumpa ng EDSA People Power I* (2018) ni Cleve Arguelles sa *Remembering/Rethinking EDSA* (2016) na pinamatnugutan nina JPaul Manzanilla at Caroline Hau.¹⁰¹

Taong 2018 ang maituturing na pinakabagong isyu ng *Saliksik*. Bagama't katulad ng nabanggit sa itaas, maaasahan pa ang mga susunod na paglabas ng ibang isyu. Humarap lamang sa ilang suliranin at pagkaantala ang pamunuan ng dyornal sa kadahilanang dulot ng pandemiyang COVID-19.¹⁰² Anupaman, patuloy pa ring tinatrabaho ng mga iskolar na kasangkot dito ang paparating na tomo at isyu ng *Saliksik* sa mga susunod na taon.

PAGTATAPOS: PRELIMINARYONG PAGBASA SA TUNGUHIN NG SALIKSIK E-JOURNAL

Sa apat na kategorisasyon ng panunuring-aklat na akin nang nabanggit sa itaas, sa dalawang uri umaangkla o patuloy na kumakawing ang talastasang *Saliksik*. Kumakatawan ang uri ng pagrerebyu sa unang uri

⁹⁸ Lars Raymund Ubaldo, “Kasaysayang Pampook sa Paghuhusay sa mga Takdang Hangganan ng mga Lupang Ninuno”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (2018): 217-226, rebyu sa Rudy Rodil, *Kasaysayan ng mga Pamayanan ng Mindanao at Arkipelago ng Sulu 1596-1898* (Pambansang Komisyon para sa Kultura at mga Sining, 2017).

⁹⁹ Michael Charleston Chua, “Midyang Pangmadla at Sambayanang Pilipino sa Harap ng Diktadura at Demokrasya”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 2 (2018): 1-14.

¹⁰⁰ Nick John Estonilo, “Huwad na Parangal, Huwad na Bayani: Pananalambuhay at Panunuri sa Talang Pangmilitar ni Ferdinand Edralin Marcos”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 2 (2018): 314-325, rebyu sa National Historical Commission of the Philippines, *Why Ferdinand E. Marcos Should Not Be Buried at the Libingan ng mga Bayani* (Manila: National Historical Commission of the Philippines, 2016).

¹⁰¹ Cleve Arguelles, “Pagbuo sa Alaala ng Bayan sa Panahon ng Post-Diktadura: Ang mga Pamana at Sumpa ng EDSA People Power I”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 2 (2018): 326-336, rebyu sa JPaul Manzanilla at Caroline Hau, eds., *Remembering/Rethinking EDSA* (Pasig City: Anvil Publishing, Inc., 2016).

¹⁰² Komunikasyon kay Atoy Navarro sa e-mail (2021, Marso 24).

– *pansilang pananaw* o perspektibang mula sa *labas* tungo sa *loob* dahil tinatangka nating angkinin ang mga kaalamang nilinang ng *labas*. Kaya angkop dito ang pagrerebyu sa mga banyagang aklat (lalo na ang Ingles o mga akdang naisusulat sa wikang Ingles) gamit ang wika, pananaw, at talastasang F/Pilipino. Gayundin sa ikalawang uri – *pantayong pananaw* o perspektibang mula sa *loob* na siklikal ding tumutungo *paloob*. Kaya’t angkop dito ang pagrerebyu sa anumang akdang naisusulat sa wikang F/Pilipino gamit din ang wikang F/Pilipino sa talastasan.

Sa aking pagsusuri, mayroong apatnapu’t limang (45) artikulong rebyung nailabas ang *Saliksik* mula sa taong 2012 hanggang 2018 (tingnan ang Talahanayan 1). Mula rito, tatlumpu’t walo (38) ang rebyung maihahanay bilang *pansilang pananaw* sapagkat karamihan sa mga nirebyu at sinuring akda ay naisusulat sa wikang banyaga (kadalasan ay wikang Ingles). Samantala, pipito (7) lamang ang nasa daloy at tunguhin ng *pantayong pananaw*. Halimbawa sa mga ito ay ang rebyu ni U.Z. Eliserio noong 2014 hinggil sa tatlong akda ni Ramon Guillermo. Bagama’t tatlo nga ang kanyang nirebyung akda, isa lamang dito ang naisusulat sa wikang F/Pilipino.¹⁰³ Inabot ng apat na isyu (2015 at 2016) bago muling nasundan ang ganitong katangian ng artikulong rebyu. Taong 2017, apat ang lumabas na artikulong rebyu mula sa akdang naisusulat sa wikang F/Pilipino at nirebyu gamit din ang wikang F/Pilipino. Halimbawa rito ang mga rebyu ni Ortiz (2017) kay Villuz (2014);¹⁰⁴ Navarro (2017) kay Ubaldo (2016);¹⁰⁵ at Bolata (2017a; 2017b) kina Evasco at Tejido (2015)¹⁰⁶ at Becky at Nada

¹⁰³ Cf. muli, U Z. Eliserio, “Hinggil kay Guillermo”, *Saliksik E-Journal* 3, blg. 2 (2014): 344-361, rebyu sa Ramon Guillermo, *Pook at Paninindigan: Kritika ng Pantayong Pananaw* (Quezon City: University of the Philippines Press, 2009a); Ramon Guillermo, *Translation and Revolution: A Study of Jose Rizal’s Guillermo Tell* (Quezon City: Ateneo de Manila University Press, 2009b); at Walter Benjamin, *Hinggil sa Konsepto ng Kasaysayan* (Über den Begriff der Geschichte), tsln. Ramon Guillermo (COR Asia, Inc., 2013).

¹⁰⁴ Cf. muli, Will Ortiz, “Ang Paghahanap ng Nalandangan at Paghahasik ng Kapayapaan Para sa Bayan”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (2017): 300-308, rebyu sa Geraldine Villaluz, *Nalandangan: Kulturang Kapayapaan ng Inay Malinandang ng Talaandig (Isang Pagtutulay para sa Edukasyong Pangkapayapaan)* (Quezon City: Sentro ng Wikang Filipino, 2014).

¹⁰⁵ Cf. muli, Atoy Navarro, “Ambag sa Kasaysayang Etniko at Kasaysayang Intelektwal: Mapanghawang-landas na Pag-aaral sa Mun-udi ng mga Ifugao”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (2017): 343-359, rebyu sa Lars Raymund Ubaldo, *Mun-udi: Ang Panday na Ifugao Bilang Tagapag-ingat ng Taal na Kaalaman* (Cordillera Studies Center at University of the Philippines Baguio, 2016).

¹⁰⁶ Cf. muli, Emmanuel Jayson Bolata, “Sipat sa Sapat: Mula sa Pagsagka sa Patriyarkal na Pandarahas Tungo sa Paglikha ng Mapagpalayang Anyo ng Pagkalalake”, *Saliksik E-Journal* 6, blg.

(2016).¹⁰⁷ Pagkatapos nito, dalawa ring artikulong rebyu ang lumabas na isyu noong 2018. Tampok sa mga ito ay ang naging rebyu ni de Leon (2018) sa DOST, PAG-ASA, at KWF (2015)¹⁰⁸ at ni Ubaldo (2018) kay Rodil (2017).¹⁰⁹

Talahanayan 1

Uri ng Rebyu ng Saliksik (2012-2018)

Taon	I=F (pansila)	F=F (pantayo)	Bilang
2012	6	---	6
2013	4	---	4
2014	5	1	6
2015	10	---	10
2016	8	---	8
2017	3	4	7
2018	2	2	4
Tumbasan: I= Ingles; F= F/Pilipino			45 na artikulo

(Tugano 2021)

Ano ang saysay ng pagbibilang na ito? Ang lumalabas na kalamangan ng I=F na uri ng pagrerebyu kumpara sa F=F ay isang malinaw na ebidensiyang salat na salat ang Pilipinas sa mga akdang naisusulat sa wikang sarili. Ang pagkiling ng mga nasyonalistang historyador sa *pansilang pananaw* na uri ng pagrerebyu ay isang hakbang ng *pagbawi* at *pag-angkin*.

2 (2017a): 305-324, rebyu sa Eugene Evasco (awt.) at Jomike Tejido (illus.), *Ang Nag-iisa at Natatanging si Onyok* (Lampara Books, 2015).

¹⁰⁷ Cf. muli, Emmanuel Jayson Bolata, “Pagbibigay-tinig sa Kadalasang Tahimik: Si Oriang Bilang Bayani sa Panitikang Pambata”, *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (2017b): 325-344, rebyu sa Becky Bravo (awt.) at Joza Nada (illus.), *Ang Lakambini at Ako* (Adarna Book Services Incorporated, 2016).

¹⁰⁸ Cf. muli, Jay Israel de Leon, “Pagpaplanong Pangwika Tungo sa Pagpapaunlad ng Filipino: Ang Pakikibahagi ng Patnubay sa Weder Forkasting sa Modernisasyon ng Wikang Pambansa”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (2018): 192-210, rebyu sa *Department of Science and Technology* (DOST); *Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration* (PAGASA); at *Komisyon sa Wikang Filipino* (KWF), *Patnubay sa Weder Forkasting* (DOST, PAG-ASA, at KWF, 2015).

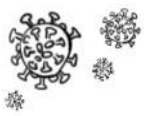
¹⁰⁹ Cf. muli, Lars Raymund Ubaldo, “Kasaysayang Pampook sa Paghuhusay sa mga Takdang Hangganan ng mga Lupang Ninuno”, *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (2018): 217-226, rebyu sa Rudy Rodil, *Kasaysayan ng mga Pamayanan ng Mindanao at Arkipelago ng Sulu 1596-1898* (Pambansang Komisyon para sa Kultura at mga Sining, 2017).

Pagbawi sa kaantasan ng paggamit ng perspektiba at wikang F/Pilipino pabalik sa sariling kalinangan nang sa gayo’y maunawaan ng bayan ang talastasang lumihis sa sarili nitong kalinangan. Sa kabilang banda, bilang isang *pag-angkin* sa paraang ipaparating sa sariling bayan at kalinangan ang ibang kaisipang buhat sa *labas*. Bagama’t esensiyal ang ganitong uri ng pananaw, mas kinakailangan pa ring tumuon ang talastasan sa pagitan ng mga Pilipino – *mula loob tungo sa loob*. Makakamit ang ganitong haraya kung mas higit na paiigtingin ng mga Pilipino ang pagsulat sa sarili nitong wika at pananaw. Samakatuwid, kung dumarami sana ang mga akdang naisusulat sa wikang F/Pilipino katulad ng mga naging tunguhin sa ibang bansa (*i.e.* Malaysia, Indonesia, at Hapon),¹¹⁰ disin sana’y marami na rin ang mga panunuring-aklat, *article review*, at anumang rebyu na naisusulat din sa wikang F/Pilipino.

Kung gayon, ano ang kaugnayan ng estado ng panunuring-aklat sa daloy ng pagsusulat ng aklat at iba pang mga akda? Matagal nang kumalas sa kalinangang bayan ang ibang Pilipinong nagpapakadalubhasa sa kasaysayan ng Pilipinas gamit ang parametro ng *labas*. Nariyan ang ilang mga Pilipinong nagmamadaling makilala ng *labas* kaya’t gagamit siya ng wikang banyaga (wika ng *labas*) sa pagsusulat. Isang magandang halimbawa nito ang isang Pilipinong sumulat ng isang aklat tungkol sa kasaysayan ng Pilipinas na nasa wikang Ingles. Walang dudang posible itong maging tanyag sa *labas*. Pagkatapos, papangarapin din sa hinaharap ng sinumang rebyuwer ang katanyagan ng may-akda kung kaya’t susulat din ito ng rebyu na nasa wikang Ingles upang maging tanyag din. Sa kasong ito, namatay na ang talastasan at kalinangang Pilipino. Ang ganitong lumulobong mga reyalidad ay siyang pumaparalisa sa adhikaing pagyamanin ang talastasang Pilipino sa Pilipinas. Nabulag ang ilan sa atin sa mga *de-indexed* na dyornal na nagiging pinto ng katanyagan ng indibiduwal sa labas ng sarili nitong bansa. Kung kaya’t sa kasalukuyang panahon, tila isang ekstraordinaryo (para sa humahanga) at *cheap* (para sa nagmamataas at yumuyurak sa

¹¹⁰ Balikan muli ang Syed Farid Alatas, “Rizal’s Sociology of Colonial Society”. Lekturang *Alternative Sociologies, Counter-Sociologies: Jose Rizal and Pandita Ramabai Saraswati’s Contributions to Sociological Theory* (Department of Sociology and Anthropology and Anthropological and Sociological Initiatives of the Ateneo Seminar Series on the Web, 2020) at Syed Farid Alatas, *Alternative Discourses in Asian Social Science: Responses to Eurocentrism* (California: Sage Publications Inc., 2006), 191.

sariling kalinangan) ang pagsusulat at paglilimbag ng mga pag-aaral na nasa wikang F/Pilipino. Anupaman, kung patuloy na ganito ang magiging daloy ng ating kaisipan, malulunod at tuluyang mapaparalisa ang mga dyornal sa Pilipinas na nagsusulong ng sariling intelektuwalisasyon.

MGA SANGGUNIAN

- Acaba, Jeffrey. 2015. Ang Paghahanap ng Paraisong Mapagpalaya. *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (Nobyembre): 154-162.
- Acuña, Arbeen. 2017. Talimuwang ng Kawanggawang Pangangalaga sa Kultura: Ang Pag-angkin ng mga Lupain sa Pagkuha ng mga Litrato. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (Mayo): 329-334.
- Adelaar, Alexander at Andrew Pawley, mga pat. 2009. *Austronesian Historical Linguistics and Culture History: A Festschrift for Robert Blust*. Canberra: Pacific Linguistics, Research School of Pacific and Asian Studies, The Australian National University.
- Alatas, Syed Farid. 2006. *Alternative Discourses in Asian Social Science: Responses to Eurocentrism*. California, USA: Sage Publications Inc.
- Alatas, Syed Farid. 2020. Rizal's Sociology of Colonial Society. Lektura, *Alternative Sociologies, Counter-Sociologies: Jose Rizal and Pandita Ramabai Saraswati's Contributions to Sociological Theory*. Department of Sociology & Anthropology and Anthropological and Sociological Initiatives of the Ateneo Seminar Series on the Web.
- Alfonso, Ian Christopher. 2016. *The Nameless Hero: Revisiting the Sources on the First Filipino Leader to Die for Freedom*. Angeles, Pampanga: Holy Angel University Press.
- Alporha, Veronica. 2016. Cesar Virata: Buhay, Pagpupunyagi, Kabiguan, at Pananagutan. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (Nobyembre): 254-264.
- Alporha, Veronica. 2014. Kabayanihang nasa Dugo: Pagmumuni sa Salaysay ng Batas Militar at Pakikibaka. *Saliksik E-Journal* 3 blg. 1 (Agosto): 204-211.
- Alvarez, Kerby. 2013. Ambag na Batis Ukol sa Mayamang Kasaysayan at Kalinangan ng Sulu. *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (Setyembre): 151-157.

- Arguelles, Cleve. 2018. Pagbuo sa Alaala ng Bayan sa Panahon ng Post-Diktadura: Ang mga Pamana at Sumpa ng EDSA People Power I. *Saliksik E-Journal* 7, blg. 2 (Mayo): 326-336.
- Arriola, Donna Mae at Eleonor Marie Lim. 2016. Angels and Dragons in the Manila Chinese Cemetery. Nasa *Himlayan, Pantiyon, Kampo Santo, Sementeryo: Exploring Philippine Cemeteries*, pat. Grace Barretto-Tesoro, 41-80. Quezon City: The University of the Philippines Press.
- Ateneo de Manila University. w. tn. Focus and Scope. Websayt ng *Katipunan: Journal ng mga Pag-aaral sa Wika, Panitikan, Sining, at Kulturang Filipino*, <https://bit.ly/3vvx14> (nakuha noong Marso 5, 2021).
- Atkins, Gary. 2012. *Imagining Gay Paradise: Bali, Bangkok, and Cyber-Singapore*. Hong Kong: Hong Kong University Press.
- Bagong Kasaysayan. 2012a. Bahay-Saliksikan ng Kasaysayan (BAKAS) at SALIKSIK: Saysay ng Salaysay E-Journal. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 1 (Setyembre): 1-4.
- Bagong Kasaysayan. 2012b. Lupon ng mga Patnugot. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 1 (Setyembre): 7.
- Bagong Kasaysayan. 2012c. Gabay ng mga Manunulat. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 1 (Setyembre): 8-9.
- Bamero, Alma. 2013. Ang Lucban ni Sanz: Isang Interes sa Pagsusulat ng Kasaysayan. *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (Setyembre): 158-162.
- Barretto-Tesoro, Grace. 2012. Tungo sa Bagong Metodo sa Pagsusuri ng mga Di-Antropomorpikong Palayok. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (Setyembre): 150-156.
- Basconcillo, Joseph. 2016. Tugon sa mga Hamon ng Climate Change: Malinaw, Napapanahon, at Kapaki-pakinabang na Impormasyon. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (Mayo): 287-296.
- Benjamin, Walter. 2013. *Hinggil sa Konsepto ng Kasaysayan (Über den Begriff der Geschichte)*, tsln. Ramon Guillermo. COR Asia, Inc.
- Bharathi, Gnana. 2013. Methods Employed in the "Web of Science" and "Scopus" Databases to Effect Changes in the Ranking of the Journals. *Current Science* 105, blg. 3 (Agosto): 300-308.
- Blackburn, Susan at Helen Ting, mga pat. 2013. *Women in Southeast Asian Nationalist Movements*. Singapore: National University of Singapore Press.

- Bolata, Emmanuel Jayson. 2017a. Sipat sa Sapot: Mula sa Pagsagka sa Patriyarkal na Pandarahas Tungo sa Paglikha ng Mapagpalayang Anyo ng Pagkalalake. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (Nobyembre): 305-324.
- Bolata, Emmanuel Jayson. 2017b. Pagbibigay-tinig sa Kadalasang Tahimik: Si Oriang Bilang Bayani sa Panitikang Pambata. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (Nobyembre): 325-344.
- Bonus-Adeva, Frieda Marie. 2012. Mahahalagang Pag-aaral sa Kasaysayan, Kultura, at Wikang Austronesyano. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (Setyembre): 136-149.
- Bravo, Becky (awt.) at Joza Nada (illus.). 2016. *Ang Lakambini at Ako*. Adarna Book Services Incorporated.
- Campomanes, Alvin. 2014. Isang Napapanahong Pagdalaw at Pagninilay sa Saysay ng (mga) EDSA. *Saliksik E-Journal* 3 blg. 1 (Agosto): 212-227.
- Candelaria, John Lee. 2016. Ang Pungsalang ng Macabebe, Bayani ng Bangkusay: Pagpupugay, Pagkilala, at Pagtatama ng Kasaysayan. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (Nobyembre): 281-289.
- Canilao, Michael Armand. 2015. *Mountains and Sea: Case Studies in Coastal, Riverine, and Upland Archaeology of Ilocos Sur*. Manila: University of Santo Tomas Publishing House.
- Capistrano-Baker, Florina, pat. 2011. *Philippine Ancestral Gold*. Makati City at Singapore: Ayala Museum at National University Singapore Press.
- Chua, Michael Charleston. 2015. Prehistoriko, Prehispaniko, Sinaunang Bayan. *Saliksik E-Journal* 4 blg. 1 (Agosto): 194-204.
- Chua, Michael Charleston. 2018. Midyang Pangmadla at Sambayanang Pilipino sa Harap ng Diktadura at Demokrasya. *Saliksik E-Journal* 7, blg. 2 (Mayo): 1-14.
- Chumyin, Porramate, pat. 2014. *The ASEANER Magazine*. Bangkok, Thailand.
- Claudio, Sylvia. 2015. *And Then She Laughed: Counseling Women*. Pasig City: Anvil Publishing, Inc.
- De La Salle University. w. tn[a]. Malay Research Journal. Websayt ng De La Salle University, <https://bit.ly/38O8ULd> (nakuha noong Marso 5, 2021).

- De La Salle University. w. tn[b]. Mga Patnugot. Websayt ng *Dalamat: Multikultural at Multidisiplinaryong E-Journal sa Araling Filipino*, <https://bit.ly/3qUeDFq> (nakuha noong Marso 5, 2021).
- de Leon, Jay Israel. 2018. Pagpaplanong Pangwika Tungo sa Pagpapaunlad ng Filipino: Ang Pakikibahagi ng Patnubay sa Weder Forkasting sa Modernisasyon ng Wikang Pambansa. *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (Pebrero): 192-210.
- Department of Science and Technology (DOST), Philippine Atmospheric, Geophysical, and Astronomical Services Administration (PAGASA) at Komisyon sa Wikang Filipino (KWF). 2015. *Patnubay sa Weder Forkasting*. DOST, PAG-ASA, at KWF.
- Doyo, Ma. Ceres. 2015. *Macli-ing Dulag: Kalinga Chief, Defender of the Cordillera*. Quezon City: University of the Philippines Press.
- Eder, James at Oscar Evangelista, mga pat. *Palawan and its Global Connections*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Eliserio, U.Z. 2014. Hinggil kay Guillermo. *Saliksik E-Journal* 3 blg. 2 (Nobyembre): 344-361.
- Elumbre, Adonis. 2014. Kasaklawan ng mga Larangan sa Bagong Kasaysayan: Buhay, Bayan, at Kabanwahan. *Saliksik E-Journal* 3, blg. 1 (Agosto): 1-29.
- Elumbre, Adonis. 2015. Pagpopook ng Araling Timog Silangang Asya at Araling ASEAN sa Araling Kabanwahan. *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (Nobyembre): 1-26.
- Enkiwe-Abayao, Leah at Analyn Muñoz. 2015. Kontemporaryong Timog Silangang Asya sa Napapanahong Diskurso ng Etnisidad, Border, at Estado. *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (Nobyembre): 177-185.
- Estonillo, Nick John. 2018. Huwad na Parangal, Huwad na Bayani: Pananalambuhay at Panunuri sa Talang Pangmilitar ni Ferdinand Edralin Marcos. *Saliksik E-Journal* 7, blg. 2 (Mayo): 314-325.
- Evasco, Eugene (awt.) at Jomike Tejido (illus.). 2015. *Ang Nag-iisa at Natatanging si Onyok*. Lampara Books.
- Festin-Baybay, Dulce. 2001. *Palanyag to Parañaque: A History*. Parañaque City.
- Fischer, George. 1960. *Un Cas de decolonisation Les Etats-Unis et les Philippines*. Paris: Librairie generale de droit et de jurisprudence.

- Fischer, Georges. 1974. "Si Rizal at ang Makabagong Pagkamakabansa." *Nasa Ang Kasaysayan Diwa at Lawak*, Dyornal ng Malawakang Edukasyon 27/28, Zeus Salazar (pat. at tgsln.), 69-79. Lunsod Quezon: Kolehiyo ng Sining at Agham, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.
- Foundation for the Philippine Environment. 2014. *Sights and Sounds of the Surge: Stories from the Coast as Told by Yolanda Survivors*. Foundation for the Philippine Environment.
- Galang, Jely. 2014. Si Bonifacio, Ang Himagsikan, at ang Pakikibaka ng mga Anakpawis sa Kasalukuyan. *Saliksik E-Journal* 3 blg. 2 (Nobyembre): 362-369.
- Guillermo, Ramon. 2009a. *Pook at Paninindigan: Kritika ng Pantayong Pananaw*. Quezon City: University of the Philippines Press.
- Guillermo, Ramon. 2009b. *Translation and Revolution: A Study of Jose Rizal's Guillermo Tell*. Quezon City: Ateneo de Manila University Press.
- Hall, Kenneth. 2011. *A History of Early Southeast Asia: Maritime Trade and Societal Development, 100-1500*. Lanham, New York, Toronto, at Plymouth: Rowman and Littlefield.
- Hernandez, Joan Tara. 2016. Artipak at Historia: Kasaysayan ng mga Pamayanan ng Ilocos Sur. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (Mayo): 324-332.
- Hornedo, Florentino. 2014. *Ballads and Tales of the Kankanaey of the Bakun-Amburayan River Valleys*. Manila: UST Publishing House.
- Jacobs, Jerry. 2016. Journal Rankings in Sociology: Using the H Index with Google Scholar. *The American Sociologist* 47, blg. 2/3 (Setyembre): 192-224.
- Javar, Roderick. 2014. Pagkubkob sa Baler: Tatlong Daan at Tatlumpu't Pitong Araw ng Determinasyon at Kabayanihan. *Saliksik E-Journal* 3 blg. 1 (Agosto): 192-203.
- Javar, Roderick. 2016a. Kasaysayang Buhay: Pananaw, Pamamaraan, Pananaliksik. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (Nobyembre): 1-47.
- Javar, Roderick. 2016b. Ti Daga Ket Biag: Buhay at Pakikibaka ni Macli-ing Dulag. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 2 (Nobyembre): 265-280.
- Javier, Dymphna. 2012. *When the Earth Heats Up: Frequently Asked Questions on Climate Change*. Communication Foundation for Asia.

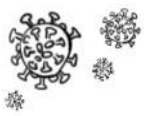
- Jiamrattanyoo, Arthit. 2012. Kapital, Komoditi, at Network sa Ugnayang Tsina-Timog Silangang Asya, tsln. Adonis Elumbre at Arthit Jiamrattanyoo. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (Setyembre): 183-188.
- Jose Mary Dorothy. 2015. Labindalawang Salaysayin ng Pakikibaka: Mga Kababaihang Lumahok sa mga Kilusang Nasyonalista sa Timog Silangang Asya. *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (Nobyembre): 163-176.
- Jularbal, Io Mones. 2017. Mga Piling Kuwento at Tula mula sa Lambak ng Ilog Bakun-Amburayan. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (Mayo): 309-328.
- Kimuell-Gabriel, Nancy. 2014. Andres Bonifacio: Kapookan, Kaisipan, at Kabayanihan. *Saliksik E-Journal* 3, blg. 2 (Nobyembre): 1-25.
- Kimuell-Gabriel, Nancy. 2017. Ang Araling Kababaihan at Kasarian sa Araling Pilipino at Wikang Filipino: Kalagayan at Hinaharap. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (Nobyembre): 1-96.
- Kitiarsa, Pattana. 2012. *Mediums, Monks, and Amulets: Thai Popular Buddhism Today*. Chiang Mai: Silkworm Books.
- Levtonova, Yu. 1973. *Istoriya obshchestvennoij Mysli na Filippinakh*. Moscow, Russia.
- Linangan ng Kulturang Pilipino (LKP), Philippine Anti-Imperialist Studies (PAIS), at Ecumenical Institute for Labor Education and Research (EILER), mga pat. *Andres Bonifacio: Buhay at Pakikibaka*. Linangan ng Kulturang Pilipino.
- Lumbera, Bienvenido, Judy Taguiwalo, Rolando Tolentino, Gerry Lanuza, at Gonzalo Campoamor II, mga pat. 2013. *Salita ng Sandata: Bonifacio's Legacies to the People's Struggles*. IBON Books.
- Madrid, Carlos. 2013. *Flames Over Baler: The Story of the Siege of Baler Reconstructed from Original Documentary Sources*. Quezon City: University of the Philippine Press.
- Malban, Francis Justine. 2015. Wika Bilang Sisidlan ng Kalinangan at Kasaysayan. *Saliksik E-Journal* 4 blg. 1 (Agosto): 227-240.
- Manzanilla, JPaul at Caroline Hau, mga pat. 2016. *Remembering/Rethinking EDSA*. Pasig City: Anvil Publishing, Inc.
- Marston, John, pat. 2014. *Ethnicity, Borders, and the Grassroots Interface with the State: Studies on Southeast Asia in Honor of Charles F. Keyes*. Chiang Mai: Silkworm Books.'

- Marx, Karl at Friedrich Engels. 2000. *Ang Manifesto ng Partido Komunista, Isinalin mula sa Orihinal na Aleman at Nilapatan ng mga Anotasyon ni Z. A. Salazar*, Bagong Kasaysayan: Mga Pag-aaral sa Kasaysayan ng Pilipinas. Lathalain Blg. 10. Lunsod Quezon: Palimbagan ng Lahi.
- Mendoza, Lily at Leny Mendoza Strobel. 2013. *Crocodile's Belly: Philippine Babaylan Studies and the Struggle for Indigenous Memory* (Create Space Independent Publishing Platform).
- Mertz, Ole, Christine Padoch, Jefferson Fox, Robert Cramb, Stephen Leisz, Nguyen Thanh Lam, at Tran Duc Vien, mga pat. 2009. *Human Ecology Special Issue: Swidden Agriculture in Southeast Asia*. New York: Springer Science & Business Media.
- Misa, Romel. 2019. Ang Paglalakbay sa Ibayo: Isang Pagtalakay sa Palanyag to Parañaque: A History ni Dulce Festin-Baybay Bilang Isang Kasaysayang Panglokal. *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* 2, blg. 2 (Disyembre): 227-234.
- National Historical Commission of the Philippines. 2016. *Why Ferdinand E. Marcos Should Not Be Buried at the Libingan ng mga Bayani*. Manila: National Historical Commission of the Philippines.
- Navarro, Atoy, Mary Jane Rodriguez, at Vicente Villan, mga pat. 2000. *Pantayong Pananaw: Ugat at Kabuluhan, Pambungad sa Pag-aaral ng Bagong Kasaysayan*. Lunsod Quezon: Palimbagan ng Lahi.
- Navarro, Atoy. 2004. Si Salazar Bilang Babaylan ng Epikong ERAP (Panimulang Panunuring-Akda sa Inihahandang Zeus Salazar, Pangulong ERAP: Biograpiyang Sosyo-Pulitikal at Pangkalinangan ni Joseph Ejercito Estrada. 2004). Lektura, Kolehiyo ng Letran, Abril 29.
- Navarro, Atoy. 2012. Araling Kabanwahan. Kasaysayang Kabanwahan, at Araling Timog Silangang Asya. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (Setyembre): 1-32.
- Navarro, Atoy. 2017. Ambag sa Kasaysayang Etniko at Kasaysayang Intelektwal: Mapanghawang-landas na Pag-aaral sa Mun-udi ng mga Ifugao. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (Mayo): 343-359.
- Navarro, Atoy. 2018a. Brindis para kay Nilo S. Ocampo: Pagpupugay sa Isang Natatanging Likasyan at Pangunahing Haligi ng Bagong Kasaysayan. *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (Pebrero): 1-26.
- Navarro, Atoy. 2018b. Panayam kay Atoy Navarro ni Axle Christien Tugano. *E-mail*, cerca.

- Navarro, Atoy. 2021. Panayam kay Atoy Navarro ni Axle Christien Tugano. *E-mail*, Marso 24.
- Nono, Grace. 2013. *Songs of the Babaylan: Living Voices, Medicines, Spiritualities of Philippine Ritualist-Oralist-Healers*. Institute of Spirituality in Asia.
- Nuncio, Rhoderick. 2021. Panayam kay Rhoderick Nuncio ni Axle Christien Tugano. *E-mail*, Marso 17.
- Ocampo, Ambeth. 2011. *Looking Back 4: Chulalongkorn's Elephants: The Philippines in Asian History*. Mandaluyong City: Anvil Publishing, Inc.
- Ocampo, Ambeth. 2012. *Looking Back 6: Prehistoric Philippines*. Pasig City: Anvil Publishing Inc.
- Ocampo, Nilo. 2016. Pananaklaw Pandaigdig sa Prontera. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (Mayo): 311-314.
- Orillos-Juan, Ma. Florina. 2012. Pagkakaingin Bilang Tradisyunal na Paggamit ng Lupa sa Timog Silangang Asya. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (Setyembre): 157-166.
- Orillos-Juan, Ma. Florina. 2015. Ang mga Babaylan sa Kalinangang Pilipino: Mga Salaysay ng Pagbabago, Pag-aangkop, at Pagpapatuloy ng Tradisyon ng Panggagamot, Ritwal, at Awit. *Saliksik E-Journal* 4 blg. 1 (Agosto): 205-214.
- Orillos-Juan, Ma. Florina. 2016a. Kasaysayang Pangkapaligiran at Araling Pangkapaligiran sa Wikang Filipino: Katayuan at Tunguhin. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (Mayo): 1-43.
- Orillos-Juan, Ma. Florina. 2016b. Kahoy: Gamit at Kabuluhan sa Kalinangang Pilipino. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (Mayo): 297-310.
- Ortiz, Will. 2017. Ang Paghahanap ng Nalandangan at Paghahasik ng Kapayapaan Para sa Bayan. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (Mayo): 300-308.
- Peñalosa, Ma. Carmen at Zeus Salazar. 2010. Ukol sa mga Tagapaglathala: Ang BAKAS, Inc.–Bahay Saliksikan sa Kasaysayan at ang Pila Historical Society Foundation, Inc. Nasa *Ang Saysay ng Inskripsyon sa Binatbat na Tanso ng Laguna*, mga pat. Ma. Carmen Peñalosa at Zeus Salazar, 507-512. Lunsod Quezon at Pila, Laguna: Bagong Kasaysayan, Inc. at Pila Historical Society Foundation, Inc.
- Perdon, Renato. 2014. *Connecting Two Cultures: Australia and the Philippines*. Sydney, Australia: Manila Prints.

- Petras, Jayson. 2015. Pagmamalay sa Pamayanang ASEAN: Sipat at Suri sa mga Pilas ng The ASEANER Magazine. *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (Nobyembre): 196-206.
- Platzdasch, Bernhard at Johan Saravanamuttu, mga pat. 2014. *Religious Diversity in Muslim-majority States in Southeast Asia: Areas of Toleration and Conflict*. ISEAS-Yusof Ishak Institute.
- Potet, Jean-Paul. 2012a. *Numbers & Units in Old Tagalog*. New York, USA: Lulu Press.
- Potet, Jean-Paul. 2012b. *Seventeenth -Century Events at Liliw*. New York, USA: Lulu Press.
- Potet, Jean-Paul. 2014. *Ancient Beliefs and Customs of the Tagalogs*. New York, USA: Lulu Press.
- Quimpo, Susan at Nathan Gilbert Quimpo. 2012. *Subversive Lives: A Family Memoir of the Marcos Years*. Ohio University Press.
- Ramos II, Dondy Pepito. 2015. Kultura at Tradisyon Bilang Salamin ng Etnisidad. *Saliksik E-Journal* 4 blg. 1 (Agosto): 215-226.
- Reyes, Joan Tara. 2012. Sinaunang Ginto sa Pilipinas: Simbolo ng Kayamanan at Kasalatan sa Kaalaman. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (Setyembre): 167-175.
- Reyes, Portia. 2012. Mga Sona na Kalakalang Internasyunal: Kasaysayan ng Sinaunang Timog Silangang Asya. *Saliksik E-Journal* 1, blg. 2 (Setyembre): 176-182.
- Reyes, Wensley. 2016. Saksi, Salaysay, at Kasaysayang Pangkapaligiran. *Saliksik E-Journal* 5, blg. 1 (Mayo): 315-323.
- Rice, Mark. 2015. *Dean Worcester's Fantasy Islands: Photography, Film, and the Colonial Philippines*. Ateneo de Manila University Press at University of Michigan Press.
- Rodil, Rudy. 2017. *Kasaysayan ng mga Pamayanan ng Mindanao at Arkipelago ng Sulu 1596-1898*. Pambansang Komisyon para sa Kultura at mga Sining.
- Rodriguez-Tatel, Mary Jane. 2017. Araling Etniko sa Wikang Filipino: Pagpapaibayo bg Pilipinolohiya/Araling Pilipino. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 1 (Mayo): 1-38.

- Romualdez-Valtos, Eliza. 2009. A Stylistic Analysis of the Decorated Non-Anthropomorphic Earthenware Vessels from Ayub Cave in Maitum, Sarangani Province in Southern Philippines. Tesis Masteral sa Arkeolohiya, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.
- Salazar, Zeus. 1974a. Mula sa Patnugot. Nasa *Ang Kasaysayan: Diwa at Lawak*, pat. Zeus Salazar, ix-x. Lunsod Quezon: Limbagan ng Unibersidad ng Pilipinas.
- Salazar, Zeus. 1974b. Panunuring Aklat II: Yu Levtonova, Istorya obshchestvennoij Mysli na Filippinakh (vtoroya polovina xix.v.). Nasa *Dyornal ng Malawakang Edukasyon, XXVII – XXVIII*, pat. Zeus Salazar, 520-530. Lunsod Quezon: Kolehiyo ng Sining at Agham, Unibersidad ng Pilipinas Diliman.
- Salazar, Zeus. 1977a. George Fischer. Un Cas de decolonisation Les Etats-Unis et les Philippines. Nasa *Isang Panunuring Aklat sa Kasaysayan 1*, pat. Zeus Salazar, 219-222. Diliman, Lunsod Quezon: Publikasyon ng Departamento ng Kasaysayan, Dibisyon ng Agham Panlipunan at Sining, UP.
- Salazar, Zeus. 1977b. Sulat sa Patnugot Mula kay Yu Levtonova, Salin at Sagot ng Patnugot. Nasa *Isang Panunuring Aklat sa Kasaysayan 1*, pat. Zeus Salazar, 237-241. Diliman, Lunsod Quezon: Publikasyon ng Departamento ng Kasaysayan, Dibisyon ng Agham Panlipunan at Sining, UP.
- Salazar, Zeus. 1991. Ang Pantayong Pananaw Bilang Diskursong Pangkabihasnan. Nasa *Mga Babasahin sa Agham Panlipunang Pilipino: Sikolohiyang Pilipino, Pilipinolohiya, at Pantayon Pananaw*, mga pat. Atoy Navarro at Flordeliza Lagbao-Bolante, 102-130. Quezon City: C & E Publishing Inc., 2007.
- Salazar, Zeus. 1998. *The Malayan Connection: Ang Pilipinas sa Dunia Melayu*. Lunsod Quezon: Palimbagan ng Lahi.
- Salazar, Zeus. 1999. *Wika ng Himagsikan, Lengguwahe ng Rebolusyon*, Bagong Kasaysayan: Mga Pag-aaral sa Kasaysayan ng Pilipinas. Lathalain Blg. 8. Lunsod Quezon: Bagong Kasaysayan, Inc.
- Salazar, Zeus. 2005. *Pangulong ERAP: Biograpiyang Sosyo-Pulitikal at Pangkalinangan ni Joseph Ejercito Estrada, Tomo 1. Pinunong Bayan: Tungo sa Hamon ng EDSA II*. San Juan, Metro Manila: RPG Foundation Inc.

- Salazar, Zeus. 2021. Panayam kay Zeus Salazar ni Axle Christien Tugano. *E-mail*, circa Enero.
- Sangalang-Fadriquela, Cheek. 2013a. *Kahoy: Wood in the Philippines Wood and Its Uses from Pre-Hispanic to Spanish Colonial Philippines; Volume 1*. Manila: University of Santo Tomas Publishing House.
- Sangalang-Fadriquela, Cheek. 2013b. *Kahoy: Wood in the Philippines Lexicon of Wood Terms from the 16th to 19th Century Sources; Volume 2*. Manila: University of Santo Tomas Publishing House.
- Santos, Mark Joseph. 2019. Ang Paglago ng Pantayong Pananaw sa Konteksto ng Kapantasan ni Zeus A. Salazar: Isang Maikling Pagsasakaysayan, 1951-2019. *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* 2, blg. 2 (Disyembre): 46-92.
- Santos, Mark Joseph. 2021. Personal na panayam kay Mark Joseph Santos ni Axle Christien Tugano, circa Pebrero.
- Sanz, Leandro Tormo. 1971. *Lucban (A Town The Franciscans Built)*, tsln. Antonio Serrano. Manila: Heritage Conservation Society.
- Sapitula, Manuel Victor. 2015. Isang Paanyaya Tungo sa Komparatibong Pag-aaral ng Relihiyon at Paniniwala sa Timog Silangang Asya. *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (Nobyembre): 147-153.
- Sicat, Gerardo. 2014. *Cesar Virata: Life and Times; Through Four Decades of Philippine Economic History*. Quezon City: University of the Philippines Press.
- Stuart-Santiago, Angela. 2013. *EDSA Uno: A Narrative and Analysis with Notes on Dos & Tres*. Pulang Lupa Foundation and Stuart Santiago Publishing.
- Tagliacozzo, Eric at Wen-Chin Chang, mga pat. 2011. *Chinese Circulations: Capital, Commodities, and Networks in Southeast Asia*. Durham: Duke University Press.
- Teodoro, Noel. 2013a. Ang Lumang Tagalog Bilang Batis ng Kaalamang Numerikal. *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (Setyembre): 141-145.
- Teodoro, Noel. 2013b. Wika Bilang Daluyan ng Kamalayang Pangkasaysayan at Pangkalinangan. *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (Setyembre): 146-150.
- Teodoro, Noel. 2014. Andres Bonifacio: Pamana sa Lipunan, Kalinangan, at Kasaysayan. *Saliksik E-Journal* 3 blg. 2 (Nobyembre): 370-379.

- Tracy, Karen. 1997. Constructing an Academic Book Review, Reviewed Work: Conversational Realities: Constructing Life through Language by John Shotter. *Human Studies* 20, blg. 1 (Enero): 117-123.
- Trajano, Julius Cesar. 2015. Ang mga Minorya ng Indonesia at Malaysia: Pagpupunyagi para sa Pagkakapantay-Pantay sa Lipunan. *Saliksik E-Journal* 4, blg. 2 (Nobyembre): 186-195.
- Tugano, Axle Christien. 2018. Paglapat ng Istorya sa Dalumat ng Ugnayang Pilipinas at mga Asyanong Bansa. *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* 1, blg. 2 (Disyembre): 57-75.
- Tugano, Axle Christien. 2019. Ugnayang Tsino't Pilipino sa Buhay at Kamatayan: Isang Panimulang Pagbalangkas. *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* 2, blg. 1 (Hunyo): 66-83.
- Tugano, Axle Christien. 2020. Ugnayang Australia at Pilipinas: Mga Natatanging Gunita ng *Diaspora* at Rebolusyong Pilipino. *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History* 3, blg. 2 (Disyembre): 119-135.
- Tulipat, Prescilla dela Peña. 2017. Paggalugad sa Potensyal ng Feministang Pagsasangguni Bilang Tuntungan ng Feministang Pag-oorganisa. *Saliksik E-Journal* 6, blg. 2 (Nobyembre): 297-304.
- Ubaldo, Lars Raymund. 2015. Mga Pananda sa Paglipat-pulo at Pagtatatag ng Panahanang Austronesyano. *Saliksik E-Journal* 4, blg. 1 (Agosto): 1-12.
- Ubaldo, Lars Raymund. 2016. *Mun-udi: Ang Panday na Ifugao Bilang Tagapag-ingat ng Taal na Kaalaman*. Cordillera Studies Center at University of the Philippines Baguio.
- Ubaldo, Lars Raymund. 2018. Kasaysayang Pampook sa Paghuhusay sa mga Takdang Hangganan ng mga Lupang Ninuno. *Saliksik E-Journal* 7, blg. 1 (Pebrero): 217-226.
- University of Santo Tomas. w. tn. About the Journal. Websayt ng *Tala Kasaysayan: An Online Journal of History*, <https://bit.ly/3oRjDLI> (nakuha noong Marso 5, 2021).
- University of Southern California. 2021. Organizing Your Social Sciences Research Paper. Websayt ng *University of Southern California Libraries*, <https://bit.ly/3lOE8G> (nakuha noong Marso 5, 2021).

- Villaluz, Geraldine. 2014. *Nalandangan: Kulturang Kapayapaan ng Inay Malinandang ng Talaandig (Isang Pagtutulay para sa Edukasyong Pangkapayapaan)*. Quezon City: Sentro ng Wikang Filipino.
- Villan, Vicente. 2013. Sakayan, Sining, at Wika: Pagpopook sa Ugnayang Panlipunan at Pangkalinangan ng Pilipinas sa Harap ng Pangkaayusang Pagbabanyuhay sa Daigdig Noong Ika-17 at Ika-18 Siglo. *Saliksik E-Journal* 2, blg. 1 (Setyembre): 1-29.
- Villan, Vicente. 2021. Panayam kay Vicente Villan ni Axle Christien Tugano. *E-mail*, Marso 21.
- Warren, James Francis. 1981. *The Sulu Zone, 1768-1898: The Dynamics of External Trade, Slavery, and Ethnicity in the Transformation of a Southeast Asian Maritime State*. Singapore: National University of Singapore Press, 2007.